

Oude opgravingen, nieuwe ontdekkingen

Onderzoek naar de bruikbaarheid
van legacy data voor nieuwe
inzichten over bewoning en
begroving in Coriovallum

Pim Beckers, Truyde Brand en Floris Henrichs

1. INLEIDING

AANLEIDING ONDERZOEKEN

Als men denkt aan de geschiedenis van Heerlen dan zijn er twee zaken waarmee de stad door velen in verband wordt gebracht: de winning van steenkool in de twintigste eeuw en het Romeinse verleden. Echter, er valt nog veel te onderzoeken over het Romeinse verleden van Heerlen. Het is dit Romeinse verleden waar dit artikel zich op zal richten. In februari 2024 zijn de drie auteurs van dit artikel afzonderlijk van elkaar een afstudeeronderzoek gestart in samenwerking met het Thermenmuseum, thans Het Romeins Museum in Heerlen. Het doel was om meer te weten te komen over de Romeinse nederzetting die op de plek van het huidige Heerlen lag. Deze nederzetting, voor de Romeinen bekend onder de naam Coriovallum, ontstond op een gunstig punt waar twee Romeinse wegen elkaar kruisten.¹

Net als in vele andere steden waar al meer dan honderd jaar aan archeologisch onderzoek is uitgevoerd, is ook in Heerlen sprake van een forse hoeveelheid onuitgewerkte opgravingen. De data die uit zulke onuitgewerkte opgravingen ontstaat, worden *legacy data* genoemd. Het is natuurlijk belangrijk dat deze *legacy data* worden omgezet naar bruikbare informatie over Coriovallum, als men een helder beeld van het verleden van Heerlen wil hebben.

In het geval van de drie afstudeeronderzoeken ging het niet alleen om onuitgewerkte opgravingen, maar ook nog eens om opgravingen die al relatief lang geleden zijn uitgevoerd. Voor archeologen in opleiding zorgden die voor de nodige uitdaging, want zulke ‘vroege’ opgravingen uit de negentiende en begin van de twintigste eeuw zijn een vloek en een zegen voor de moderne archeologie. Aan de ene kant wordt er

binnen de hedendaagse archeologie vanuit gegaan dat onderzoeksmethoden zich constant verbeteren, zodoende is het beter om een opgraving of onderzoek ‘in de toekomst’ uit te voeren. Opgravingen in het heden en de daaruit voortvloeiende gegevens zijn doorgaans van lagere kwaliteit dan wanneer diezelfde opgravingen in de toekomst worden uitgevoerd, omdat onderzoeksmethoden en -technieken zich blijven ontwikkelen.

Opgravingen komen zelden vanuit louter oudheidkundige interesse tot stand: vaak is de directe aanleiding het bouwrijp maken van een terrein. Dit is zeker zo na de implementatie van het Verdrag van Valletta, waarin werd bepaald dat archeologische sites niet zonder reden verstoord mogen worden. Als versterking van een site dan toch moest plaatsvinden, dan liever met een archeologisch onderzoek vooraf.² Tot 2000 werd archeologisch onderzoek enkel uitgevoerd als men zich al bewust was van de archeologische waarde van een site door (eerdere) toevallig vondsten. De verplichting tot archeologisch onderzoek bestond voor die tijd nog niet. Aan de andere kant is het daarom een zegen dat geïnteresseerden de moeite hebben genomen om, zo goed of kwaad het kon, de opgraving te documenteren. Het is aan zulke mensen te danken dat er überhaupt onderzoeksgegevens zijn, uit een tijd waarin dit alles behalve vanzelfsprekend was.

In Heerlen is veel van de opgravingsinformatie gedocumenteerd door mensen als Piet Petters, Leo van Hommerich, Hendrik Beckers, Albert van Giffen, Jules Bogaers, Joep Gielen en Jo Jamar. Deze brede groep van betrokkenen raakte verwickeld in het verhaal van Coriovallum vanuit een achtergrond van onder andere beroepsarcheologie, amateurarcheologie en verzameldrang. Het is dankzij hen dat er nog

1 Karen Jeneson, ‘Introductie’, in: Karen Jeneson en Wouter Vos red., *Roman bathing in Coriovallum, The thermae of Heerlen revisited* (Amersfoort 2020) 11-26, aldaar 11.

2 Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, *Europees Verdrag inzake de bescherming van het archeologisch erfgoed (herzien)*, Valletta, 16-01-1992.

behoorlijk wat vondsten bewaard zijn gebleven van het Romeinse verleden van Heerlen. Daarnaast zijn er nog de veldtechnici, A. van Pernes en C. van Duijn, en talloze onbekende veldwerkers die vaak enkel met schep en houweel bewaarend het verleden deden kennismaken met het heden.³

Piet Peters is degene geweest die in zijn tijd veel gepubliceerd heeft in een van de tijdschriften van het Limburgs Geschiedkundig en Oudheidkundig Genootschap (LGOG), *De Maasgouw*. Peters werd in 1922 gemeentelijk archivaris van Heerlen. Zijn specifieke taak was om alle archeologische vondsten binnen de gemeente te documenteren. Als amateurarcheoloog had Peters een voorliefde voor de Romeinse tijd. Net als Peters publiceerde ook Leo van Hommerich artikelen. Dit deed hij onder andere in het regionale tijdschrift *Het Land van Herle*. Van Hommerich was stadsarchivaris van 1937 tot 1974 en schreef veel over verschillende opgravingen in Heerlen. Na het overlijden van Peters in 1940 ging de gemeente op zoek naar een opvolger en kwam uit bij de ervaren en regionaal bekende amateurarcheoloog Hendrik Beckers. Hij werd in 1941 in zijn werk bijgestaan door de beroepsarcheoloog Albert van Giffen. Ook de provinciaal-Romeinse archeoloog Jules Bogaers documenteerde namens de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) enkele veldwerkzaamheden in 1952. Joep Gielen, collectiemedewerker van 1961-1984 en amateurarcheoloog, schreef ook voor *Het Land van Herle* enkele artikelen met

belangrijke opgravingsinformatie. Gielen heeft daarnaast belangrijk werk verricht door de documentatie van Peters te herstructureren in een overzicht van opgravingsgegevens per site. Jo Jamar was van 1974-1991 gemeentearchivaris en directeur van het Stadsarchief en Thermenmuseum.⁴

De drie afstudeeronderzoeken van de auteurs van dit artikel hadden allemaal het doel om deze oude documentatie ofwel *legacy data* te verwerken en vondstlocaties inzichtelijk te maken. Voor de afstudeeronderzoeken werden daarom drie sites aangewezen waar onuitgevoerd onderzoek had plaatsgevonden. Eén onderzoek heeft zich gericht op de kern van Coriovallum, hier het 'Zwarte Veldje' genoemd, waar onder andere een Romeinse weg en Romeinse bebouwing was aangetroffen. Het Zwarte Veldje werd onderzocht door Pim Beckers.⁵ Een ander onderzoek heeft zich gericht op de *legacy data* van een Romeins grafveld direct ten westen van Coriovallum. Dit westelijke grafveld werd onderzocht door Truyde Brand.⁶ Weer een ander onderzoek, dat van Floris Henrichs, heeft zich juist gericht op de data van een Romeins grafveld ten oosten van Coriovallum.⁷ Met het uitwerken van de drie sites is een poging gedaan om de kennis over omvang, datering en periodisering van de nederzetting en de sites zelf verder te verbeteren. De drie onderzoeken hebben gemeen dat ze uit een groot aantal opgravingscampagnes bestaan met veel verschillende betrokkenen, waarvan de belangrijkste hierboven al

3 Rijckheydt, *Peters, Piet (conservator en archivaris)*; Leo Verhart, 'History of the 1940-1948 excavation', in: K. Jeneson en W.K. Vos red., *Roman bathing in Coriovallum: The thermae of Heerlen revisited* (Amersfoort 2020) 27-44. W.K. Vos (persoonlijke communicatie, 5 juni 2024).

4 Jeneson, *Roman bathing in Coriovallum*, 13-14, 21; Rijckheydt, *Peters, Piet (conservator en archivaris)*; Verhart, 'History of the 1940-1948 excavation', 27-44; Scans van vier notitieboekjes uit 1952 van J.E. Bogaers werden beschikbaar gesteld door opdrachtgever K. Jeneson, 13 maart 2024; KIA community, *Oud-stadsarchivaris Jo Jamar overleden*.

5 Pim Beckers, *Dwars door Coriovallum. Opgravingen van het Zwarte Veldje*. (Deventer 2024, Bachelorscriptie Hogeschool Saxion).

6 Truyde Brand, *Begraven langs de Via Belgica. Een onderzoek naar het westelijke Romeinse grafveld van Heerlen*. (Deventer 2024, Bachelorscriptie Hogeschool Saxion).

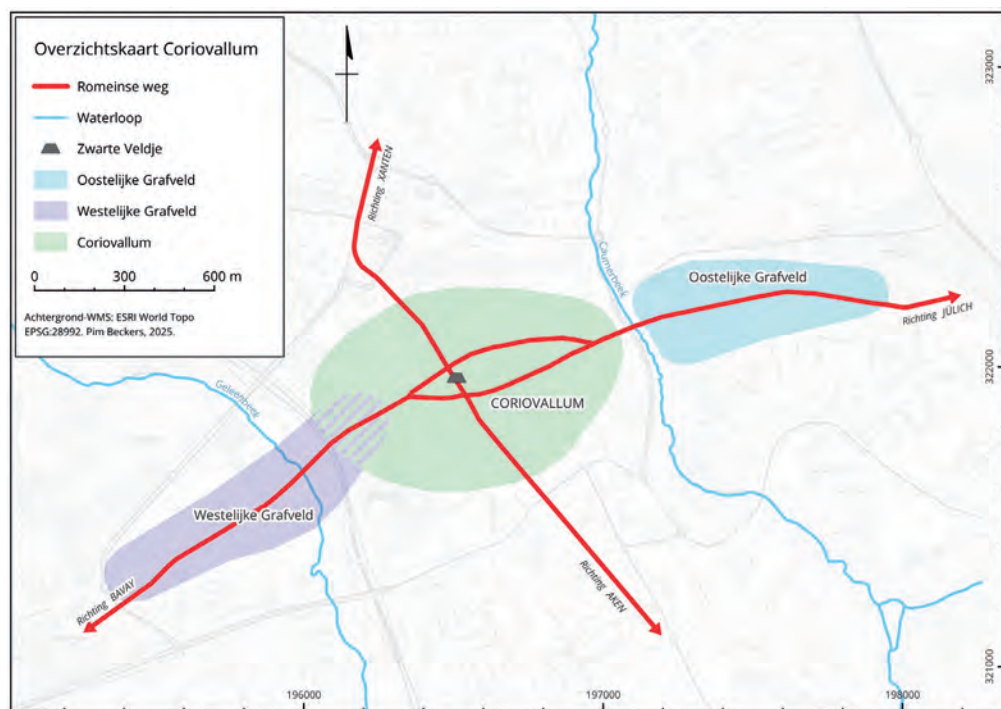
7 Floris Henrichs, *Begraven in Coriovallum. Een onderzoek naar het Romeinse oostelijke grafveld van Heerlen*, (Deventer 2024, Bachelorscriptie Hogeschool Saxion).

benoemd zijn. Dit heeft echter geresulteerd in een gefragmenteerde documentatie van de sites, die tijdens het onderzoek volledig geïnventariseerd en geordend moest worden.

Het Zwarte Veldje is een relatief klein perceel op steenworpafstand van de archeologische resten van het Romeinse badhuis, een gebouw dat in allerlei opzichten een belangrijke locatie in Coriovallum moet zijn geweest gedurende de Romeinse periode. Een belangrijke onderzoeksvraag was daarom in welke mate er een relatie bestond tussen het Zwarte Veldje en het badhuis. Veel groter van omvang dan het Zwarte Veldje zijn het oostelijke en westelijke grafveld van Coriovallum, die zich langs de uitvalswegen van de nederzetting uitstrekten. Het is zeer waarschijnlijk dat de grafvelden, die zich oorspronkelijk volledig buiten Coriovallum moesten hebben bevonden, met de nederzetting

meegroeiden. De grafvelden waren grotendeels gelegen aan de oost- en westzijde van de Caumerbeek en de Geleenbeek respectievelijk (zie afbeelding 1).

De drie onderzoeksgebieden zijn, net als het Romeinse badhuis, onderworpen aan verschillende archeologische opgravingen in de negentiende en twintigste eeuw. In tegenstelling tot het badhuis, is er echter van de andere opgravingsgebieden nooit een uitvoerige publicatie verschenen. In veel gevallen was het zelfs zo, dat een duidelijke omschrijving van de opgravingswerkzaamheden en de aangetroffen archeologische resten volledig ontbrak. Deze gebrekkige documentatie is grotendeels te wijten aan de tijd waarin de opgravingen plaats hebben gevonden, toen de archeologie als wetenschap nog in haar kinderschoenen stond. Desondanks hebben conservator Karen Jeneson en collectiemedede-

Afb. 1 Overzichtskaart van Coriovallum met het oostelijk en westelijk grafveld aan weerszijden. Centraal in Coriovallum is het Zwarte Veldje aangegeven. Het noordelijke en zuidelijke grafveld zijn nog niet uitgewerkt en daarom niet aangegeven op de kaart (Pim Beckers).

werker Sigrid Boemaars van Het Romeins Museum er zorg voor gedragen dat de benodigde gegevens voor het onderzoek herleidbaar waren.

Door de verschillende opgravingsgegevens te bundelen en te onderzoeken, was het voor ieder gebied mogelijk om tot een afgerond rapport te komen. De resultaten van deze rapporten worden in dit artikel verder besproken en toegelicht. Het Romeins Museum wilde de onderzoeken van de verschillende opgraving al langere tijd ontsluiten om de opgravingsgegevens eindelijk inzichtelijk te maken. Tegelijkertijd was het interessant voor het museum om te kijken hoe haalbaar het was om met beperkte tijd en beperkte middelen een dergelijk onderzoek uit te laten voeren door afstuderende hbo-studenten. De vraag die de drie projecten aanstuurde was in feite of het mogelijk was om tot een waardevol eindresultaat te komen met de hulp van *legacy data* en bachelorstudenten van Saxion Hogeschool.

CONTEXT VAN DE DRIE ARCHEOLOGISCHE SITES

De nederzetting Coriovallum is ontstaan op de lössgronden van wat nu Zuid-Limburg is. Het ligt op de rand van het Bekken van Heerlen, een landschapselement dat een goed overzicht geeft op het omliggende gebied. Het bekken wordt afgebakend door de twee beekdalen van de Cauerbeek en de Geleenbeek, die de nederzetting van water voorzagen en een fysieke begrenzing vormden voor Coriovallum. De van nature vruchtbare lössgrond van het bekken is daarnaast erg geschikt voor het verbouwen van gewassen. Verder is in de directe omgeving ook klei en natuursteen aanwezig in de bodem. Deze klei heeft een dusdanige kwaliteit, dat deze geschikt is voor het produceren van aardewerk op grote schaal. De natuursteen kon in de Romeinse tijd al gewonnen en naar de nederzet-

Afb. 2 Reconstructie van Coriovallum (Mikko Kriek - © 2025 Het Romeins Museum).

ting getransporteerd worden, wat de bouw van stenen gebouwen mogelijk maakte.⁸

De vroegste structuren die in Heerlen zijn aangetroffen, dateren uit de Augusteïsche periode, van 27 v.Chr. tot 14 n.Chr. De oudste huizen waren eenvoudige constructies uit hout en leem. Later ging men over op het bouwen met natuursteen. In het noordoosten van het 'thermenterrein', de site waar onder andere het badhuis is opgegraven, zijn structuren aangetroffen die groter zijn dan de huizen die men in een vi-

8 Jos de Moor, 'Physical geography and the water supply tot the baths', in: Karen Jeneson en Wouter Vos red., *Roman bathing in Coriovallum, The thermae of Heerlen revisited* (Amersfoort 2020) 125-127, aldaar 126.

cus (Romeins straatdorp) zou verwachten. De aanwezigheid van tenminste twee publieke gebouwen, waaronder het badhuis, en de grote aantallen gevonden Romeinse pottenbakkersovens wijzen erop dat Coriovallum geen standaard *vicus* is geweest. Wanneer de sites van pottenbakkersovens en de vier Romeinse grafvelden als grens gerekend worden, ontstaat een oppervlak van zo'n duizend bij zeshonderd meter. Romeins Heerlen zou daarmee groter zijn dan Romeins Cuijk of Romeins Maastricht, die ook beschouwd worden als *vici*.⁹

Er zijn aanwijzingen voor de aanwezigheid van Romeinse soldaten in Coriovallum tot de heerschappij van keizer Domitianus, van 81 tot 96. Tijdens de Flavische periode, van 69 tot 96, krijgt de nederzetting wel een steeds meer civiel karakter. Dit is ook de periode dat de pottenbakkersindustrie in de nederzetting tot bloei komt. In de tweede eeuw beleeft Coriovallum zijn hoogtijdagen, waarin veel ambachtsslieden in de nederzetting gevestigd zijn. Dit schetst het beeld van een levendige nederzetting, waar de handel bloeide. In de tweede helft van de derde eeuw daalt het inwoneraantal van Coriovallum en krijgt de nederzetting opnieuw een meer militair karakter.¹⁰

De grootste industrie in Coriovallum was de pottenbakkersindustrie. Dit blijkt uit de vele pottenbakkersovens die gevonden zijn bij opgravingen in Heerlen. De pottenbakkers uit Coriovallum gebruikten lokaal gewonnen klei om daarmee de zogenoemde 'Heerlense waar'

te bakken, een typologie binnen het spectrum van Romeins aardewerk in Noordwest-Europa. De eerste Heerlense waar werd waarschijnlijk geproduceerd tussen 50 en 70 n.Chr. Tussen 70 en 120 groeide de productie van Heerlense waar explosief. In de Flavische periode bereikte de productie van het aardewerk een top punt, mogelijk vanwege de populariteit van het badhuis. Onderzoek door aardewerkspecialist Julie van Kerckhove heeft geleid tot het onderscheiden van ten minste 171 Heerlense vormtypen.¹¹

Coriovallum lag op de kruising van twee Romeinse wegen. De oost-westelijk gelegen weg leidde via Jülich, Heerlen en Tongeren naar Bay. Deze weg staat tegenwoordig bekend onder de naam *Via Belgica*. De noord-zuidelijk gelegen weg is een route van Aken, die via Heerlen richting Xanten leidt. Coriovallum had dus tenminste vier belangrijke uitvalswegen. De Romeinse wegen werden in eerste instantie aangelegd om militaire troepen snel door het rijk te verplaatsen. De wegen vormden echter ook een stimulans voor de handel over land, doordat ze gebruikt werden door handelaren met volgela-den trekkarren. Wegen hadden de potentie om goederen en grondstoffen efficiënt aan en door te voeren, met alle voordelen voor de nederzetting van dien.¹²

Wat Coriovallum zo bijzonder maakt in verhouding tot andere Romeinse nederzettingen in Nederland, is de staat waarin het Romeinse badhuis bewaard is gebleven. De funderingen van

9 Wouter Vos, 'Sporen en structuren ROB-opgraving' Heerlen Thermenterrein (Oosterbeek 2017) 35; Karen Jeneson en Wouter Vos, 'Synthesis. The public bathhouse of Coriovallum', in: K. Jeneson en W. Vos, *Roman bathing in Coriovallum: The thermae of Heerlen revisited*, (Amersfoort 2020) 189-199, aldaar, 194, 197; In prep. Sommmaini.

10 Jeneson en Vos, 'Synthesis. The public bathhouse of Coriovallum', 194-195; Karen Jeneson en Wouter Vos, *Roman bathing in Coriovallum: The thermae of Heerlen revisited* (Amersfoort 2020) 8-9.

11 Julie van Kerckhove en Gerard Boreel, 'A characterization of the pottery production in Heerlen (Limburg, the Netherlands): fabric analysis and typo-chronology' in: Bernd Liesen en Jan Markus red., *Römische Keramik in Niedergermanien. Produktion – Handel – Gebrauch* (Goch 2014), 241-285; Julie van Kerckhove, 'Roman Pottery', in: Karen Jeneson en Wouter Vos red., *Roman bathing in Coriovallum: The thermae of Heerlen revisited* (Amersfoort 2020) 135-139, aldaar 138; Jeneson en Vos, 'Synthesis. The public bathhouse of Coriovallum', 195.

12 Heijden, P. van der, 'Romeinse wegenbouw en bronnen van onderzoek', in: P. van der Heijden red., *Romeinse wegen in Nederland* (Utrecht 2016) 9-19, aldaar 9-10.

het badhuis dat er ooit stond, zijn onder het maaiveld nagenoeg compleet bewaard gebleven. De muren van het badhuis (en van veel andere gebouwen in Coriovallum) waren voornamelijk opgetrokken uit lokaal gewonnen Kunrader kalksteen. Dat een Romeins gebouw uit lokaal gewonnen natuursteen is opgetrokken is een bijzonderheid in Nederland door de beperkte mate waarin natuursteen voorhanden was als bouw-materiaal. In het Zuid-Limburgse heuvellandschap was dit bouw materiaal wél in de bodem aanwezig, wat steenbouw op grotere schaal mogelijk maakte en waardoor aanvoering van natuursteen van elders veel minder noodzakelijk was.¹³

In de Romeinse tijd was het gebruikelijk om de doden te cremen. Na het cremen werden de crematieresten verzameld en in een kuil gedeponeerd, eventueel met (on)verbrande bijgiffen. Het cremen en begraven gebeurde buiten de nederzetting, langs de uitvalswegen van een nederzetting. Ook de inwoners van Coriovallum volgden deze typisch Romeinse gebruiken. Langs de vier Romeinse uitvalswegen zijn dan ook vier grafvelden aangetroffen: het noordelijke, oostelijke, zuidelijke en westelijke grafveld. Bij Romeinse grafvelden worden zowel monumentale als eenvoudiger, reguliere graven aangetroffen. Bij monumentale graven zijn de crematieresten in bijvoorbeeld een askist verzameld en in een grafkamer gezet. Askisten zijn vergelijkbaar met sarcophagen, met als enige verschil dat in een askist enkel crematieresten gedeponeerd worden,

geen intacte lichamen. Monumentale graven konden uiteenlopen wat betreft hun pracht, vaak afhankelijk van de sociaal-economische status van het overleden individu. Bij reguliere graven zijn de crematieresten al dan niet in een urn of doek verzameld en in een kuil gezet. Het oostelijke grafveld kent naast reguliere begravingen in ieder geval vier monumentale graven in de vorm van vier askisten. Het westelijke grafveld bestaat uit louter reguliere begravingen. Vaak werden crematies voltrokken op een brandplaats (*ustrinum*) op of in de buurt van het grafveld. Op de brandplaats werd een brandstapel gebouwd, van waaruit de as werd verzameld na de crematie. Op de brandstapel werden naast het lichaam van de overledene soms ook bijgiffen geplaatst die samen met het lichaam verbrandden. Bij het begraven van de crematieresten werden ook vaak grafgiffen meegegeven, nu in onverbrande staat. Het gaat dan bijvoorbeeld om bekers, wrijfschalen, schalen, borden, en kannen of om bijzondere objecten, zoals sieraden, glas en spiegels.¹⁴

De vier uitvalswegen rond Coriovallum kruisten vermoedelijk in of rond het centrum van de Romeinse nederzetting, zoals te zien is op afbeelding 1. Deze kruisingen zouden geplaatst kunnen worden op ongeveer honderd meter ten noorden van het badhuis of ongeveer vijftig meter ten oosten van het badhuis. De noord-zuidelijk georiënteerde weg tussen deze twee kruisingen, de weg tussen Xanten en Aken, is ook de weg die dwars door het onderzoeksgebied van het Zwarte Veldje loopt. Voor-

13 Romeinse steengroeven van mergel zijn bijvoorbeeld te vinden in het Geuldal, zie Karen Jeneson, *Exploring the Roman villa World between Tongres and Cologne: A landscape archaeological approach* (Amsterdam 2013) 26-27. Voor de opbouw van het badhuis zie Kees Peterse, 'Construction history and reconstruction', in: K. Jeneson en W.K. Vos red., *Roman bathing in Coriovallum: The thermae of Heerlen revisited* (Amersfoort 2020) 51-83.

14 Laurens van der Feijst en Edwin Blom, 'Archeologisch kader', in: Edwin Blom en Judith van der Leijde red., *Een ongekend rijke dood. Het Romeinse grafveld aan de Baalsestraat te Bommel. Archeologische onderzoek in het tracé van de ViA15* (Enschede 2024), 37-41 aldaar 39; Gerard Tichelman, *Romeinse tijd in Limburg. Een actuele kennisstand van de Romeinse tijd in Limburg aan de hand van archeologisch onderzoek tussen 2007 en 2013* (Maastricht 2016), 26-27; Annelies Koster, 'De functie en betekenis van de bijgiffen in het grafritueel', in: Annelies Koster red., *Bij elkaar begraven. Een ommuurd grafcomplex uit de Romeinse tijd in Maastricht* (Amersfoort 2021) 39-54, aldaar 40.

afgaande aan het onderzoek bestond het idee dus al dat het Zwarte Veldje in de Romeinse tijd ingebeeld moest worden als een straat met bebouwing in het centrum van Coriovallum, of op zijn minst in de buurt daarvan. Hoewel het bekend was dat er inderdaad steenbouwresten en een Romeinse weg waren aangetroffen tijdens eerder archeologisch onderzoek, waren deze archeologische gegevens nooit verder uitgewerkt. De gebouwen werden geplaatst aan de randen van de weg, maar hoe die er precies hebben uitgezien of wat hun functie was, bleef vooralsnog onduidelijk.¹⁵

Het archeologisch onderzoek naar het badhuis is wel eerder gepubliceerd. Deze publicatie, deel 65 van de 'Nederlandse Archeologische Rapporten' (NAR 65) maakte gebruik van inzichten van een breed scala aan deskundigen en actuele gegevens om meer te weten te komen over het badhuis. Het was daarom bijna vanzelfsprekend dat het rapport model stond voor het nieuwe onderzoek naar het Zwarte Veldje, zij het op kleinere schaal. Waar de NAR al enkele uitspraken deed over de directe omgeving van het badhuis, kon het nieuwe onderzoek naar het Zwarte Veldje deze uitspraken ontcrachten, bevestigen en aanvullen, zo was het idee.

HUIDIGE KENNISSTAND CORIOVALLUM

Het belangrijkste doel van de afstudeeronderzoeken was het verbeteren van de kennisstand van de verschillende sites en hoe die sites zich vervolgens verhouden tot Coriovallum. In dit artikel wordt behandeld hoe de drie onderzoeken samen bijdragen aan de kennisstand van Coriovallum. Om dit te kunnen onderzoeken is het belangrijk om de huidige onderzoeksvragen

en onderzoeksagenda van Coriovallum goed te begrijpen. Hiervoor zijn de onderzoeksvragen van de eerder genoemde NAR 65 gebruikt. Om dit artikel richting te geven is de volgende onderzoeksvraag opgesteld: "Hoe kan met het uitwerken van oude opgravingen het historische beeld van Coriovallum aangepast en aangevuld worden?"

De NAR 65 is het meest recente grote archeologische onderzoek met relevante wetenschappelijke vragen.¹⁶ Dit onderzoek uit 2020 gaat voornamelijk in op het grote badhuis dat is aangetroffen in Heerlen, maar besteed ook aandacht aan de nederzetting Coriovallum. De wetenschappelijke vragen zijn destijds beantwoord met de informatie die op dat moment beschikbaar was voor de archeologen. De drie afstudeeronderzoeken, zoals eerder beschreven, zijn verricht op basis van oude bronnen en opgravingen. Deze informatie is tot nu toe nog niet op een moderne archeologische wijze benaderd of onderzocht, en kan dus nieuwe informatie opleveren over Coriovallum.

De onderzoeksvragen uit de NAR 65 zijn geselecteerd op relevantie voor de drie onderzoeksgebieden: het oostelijke grafveld, westelijke grafveld en het Zwarte Veldje. Bij de selectie van onderzoeksvragen is gekeken in hoeverre de antwoorden aangevuld kunnen worden door middel van de afstudeeronderzoeken. Deze onderzoeksvragen zijn hieronder vastgelegd samen met de originele beantwoording van de vraag in de NAR 65 en de bijbehorende appendices. Aan het eind van het artikel worden de onderstaande onderzoeksvragen beantwoord met de nieuwe informatie die via de drie afstudeeronderzoeken is verkregen.¹⁷

15 De stenen muurresten en ook de Romeinse weg waren al op verschillende schetsen van het Zwarte Veldje in kaart gebracht. Ook de opgravingsdocumentatie en krantenknipsels vermeldten beide kenmerken al meermaals.

16 Jenson en Vos, *Roman bathing in Coriovallum*.

17 De onderzoeksvragen zijn afkomstig uit Wouter Vos, *Onderzoekskader uitwerking Heerlen – Thermenterrein (Context Coriovallum)* (Oosterbeek 2016) 11.

1) Wanneer is Coriovallum gesticht, en waaruit blijkt dat of is dat te verklaren?

Het is voor nu nog altijd niet bekend wanneer Coriovallum precies gesticht is. De voornaamste reden hiervoor is het gebrek aan harde dateerbare data. Wel zijn er aanwijzingen dat de Romeinse activiteit in Coriovallum begon in de regeerperiode van keizer Augustus, 27 v.Chr. tot 14 n.Chr.¹⁸

2) Wat is de ruimtelijke uitleg en omvang van de *vicus*?

De Romeinse *vicus* van Heerlen lijkt in een vroeg stadium van de Romeinse intrede in de regio te zijn aangelegd met een duidelijke oriëntatie, beïnvloed door de twee Romeinse wegen en de aflopende hoogte van het terrein richting de Caumerbeek. De *vicus* is gedurende de eeuwen flink gegroeid en gekrompen, maar was waarschijnlijk op zijn grootst 40 tot 50 hectare als de grafvelden niet meegerekend worden.¹⁹

3) Wat is er bekend over het verloop en de datering van de (eerste) wegen en hoe ontwikkelt het stratenpatroon zich in de loop van de Romeinse tijd in Coriovallum?

Het precieze verloop van de hoofdwegen en zijwegen is onderwerp van discussie. Vermoed wordt dat de *Via Belgica* ter hoogte van de Valkenburgerweg de hoofdroute vormde, en het badhuis langs een zijweg lag iets ten zuiden van deze weg. De vroegste tot nu toe aangetroffen weg werd niet eerder aangelegd dan de Flavische periode (69 tot 96 n.Chr.). Vermoedelijk waren er wel al eerdere wegen aanwezig op de locatie waar de nederzetting is ontstaan, maar zijn deze nog niet aangetroffen tijdens opgravingen. De Flavische weg is waarschijnlijk in gebruik geweest tot het einde van de derde eeuw, dan wel het begin van de vierde eeuw.²⁰

4) Welke typen van gebouwen kunnen worden herkend in de *vicus*? En welke juist in de directe nabijheid van het badhuis? Wat zijn hun kenmerken, datering, ontwikkeling, functie en fase-ring? Hoe verhouden de gebouwen zich tot de lay-out van Coriovallum gelet op straten en grachten?

Meerdere typen huisplattegronden zijn aangetroffen in Coriovallum. De meest voorkomende is het zogenaamde *streifenhaus* of *strip-house*. Dit is een typerende woning in Romeinse *vici*. Het bestaat uit een langwerpig erf met aan de voorzijde soms een winkel en woonvertrekken en werkateliers daarachter. Verder is er vaak plaats voor een binnenplaats of achtertuin. De *streifenhäuser* kunnen sterk onderling verschillen in zowel indeling als formaat. Deze gebouwen zijn in Coriovallum gemiddeld zeven meter breed en dertien meter lang, maar ze kunnen nog veel langer zijn. De *streifenhäuser* werden dicht opeen gebouwd waardoor de vrije ruimte optimaal werd benut. In de vroegere fases van Coriovallum werden de gebouwen meestal gebouwd van hout- en leemconstructies, maar in latere fases werden ze meestal vervangen door stenen bebouwing. Verder kende Coriovallum nog meerdere bouwtypen die niet standaard voorkomen in een *vicus*. Onder andere is een gebouw geïdentificeerd als een mogelijk *statio* of *mansio*, een soort herberg of uitspanning langs de weg waar men bijvoorbeeld paarden kon wisselen en wat kon eten, drinken en slapen. Een *mansio* is daarnaast gekoppeld aan bepaalde overheidsbevoegdheden. Het gebouw geïnterpreteerd als *statio* of *mansio* is groter dan de omliggende structuren, maar het is niet met zekerheid te zeggen wat het precies geweest kan zijn. De locatie en de grootte van de structuur duiden er in ieder geval op dat het een gebouw van betekenis moet zijn geweest. Daarnaast is ook het badhuis een bijzon-

18 Vos, *Sporen en structuren ROB-opgraving*, 87.

19 Vos, *Sporen en structuren ROB-opgraving*, 87-90.

20 Vos, *Sporen en structuren ROB-opgraving*, 87-90.

derheid voor een nederzetting die als *vicus* ge-determineerd is.²¹

5) Valt er iets te zeggen over de relatie tussen de nabijgelegen gebouwen en het badhuis gelet op functie, datering, bouwwijze, oriëntatie, etc.?

Twee gebouwen aan de oostzijde van het badhuis lijken direct verbonden te zijn aan het badhuis. Het is niet exact bekend waartoe deze gebouwen diende, maar ze kunnen winkels of dienstgebouwen zijn geweest.²²

6) Wat valt er in algemene zin te zeggen over de ambachtelijke activiteiten in de *vicus* m.b.t. schaal, de mate van specialisatie, de aardewerk-, metaal- en baksteenproductie en eventuele artisanale activiteiten (leer of bot)?

Coriovallum kende waarschijnlijk meerdere ambachten, maar de grootste en belangrijkste was de productie van aardewerk. De Heerlense aardewerkproductie was actief van circa 50 tot 230 n.Chr., met een hoogtepunt tussen 70 en 175. Mogelijk was de productie in omvang vergelijkbaar met die van Keulen. Vrijwel alle aardewerkcategorieën werden vervaardigd met vergelijkbare typologieën zoals geproduceerd in Jülich en Soller. Naast de pottenbakkersindustrie zijn er aanwijzingen dat mensen werk vonden als slager, stukadoor en leerlooier.²³

7) In hoeverre zijn de grafvelden bekend en wat weten we over eventuele grafrituelen, rijkdom, variatie en demografie?

Op deze vraag kon geen antwoord gegeven worden in de NAR 65, doordat er geen graven zijn aangetroffen tijdens de opgravingen van het thermenterrein.

2. ONDERZOEKSGBIED ZWARTE VELDJE (PIM BECKERS)

Van de drie onderzoeksgebieden ligt het Zwarte Veldje als enige in de kern van de nederzetting, zie afbeelding 3. Het is daarom te verwachten dat men hier de meeste sporen van daadwerkelijke bewoning aantreft, zoals bebouwing, bestrating en sporen van ambacht en nijverheid. Het onderzoek naar het Zwarte Veldje betrof niet alleen het in kaart brengen van de bevindingen van alle voorgaande opgravingen, maar ook het inventariseren van deze opgravingen zelf. Het onderzoek is daarom gestart met het aanbrengen van een chronologie van bevindingen op het Zwarte Veldje.

LEGACY DATA ZWARTE VELDJE

De eerste vermeldingen die we hebben van Romeinse resten in het gebied stammen uit 1909. Piet Peters maakte op dat moment aantekeningen van het terrein waarbij hij een pottenbakkersoven en een deel van de Romeinse weg benoemde. Kennelijk waren de resten al aan het licht gekomen en in meer of mindere mate gedocumenteerd door Peters.²⁴

In 1935 werden ook de resten van het Romeinse badhuis voor het eerst ontdekt, die vijf jaar later aanleiding zouden geven voor grootschalige opgravingen, en nog later zouden resulteren in de oprichting van het Thermenmuseum, thans Het Romeins Museum. In 1940-1941 werden ook op het Zwarte Veldje opnieuw Romeinse resten aangetroffen. De eerste stenen muurresten van het onderzoeksgebied kwamen destijds aan het licht doordat een leidingtracé dwars door het onderzoeksgebied getrokken werd. Onder de straat ten noorden van het Zwarte Veldje, de Uilestraat, werden nog eens vier pottenbakkersovens aangetroffen. Of een van deze ovens de-

21 Vos, *Sporen en structuren ROB-opgraving*, 90-91.

22 Vos, *Sporen en structuren ROB-opgraving*, 90-91.

23 Vos, *Sporen en structuren ROB-opgraving*, 94; Julie van Kerckhove, *Het Romeinse aardewerk van het Heerlense Thermenterrein (vicus Coriovallum)* (Zutphen 2019) 60.

24 Jo Jamar, 'De Romeinse bewoning op het Zwarte Veldje' in: J.T.J. Jamar, H.J. Eggen, en J.K. Gielen, *Zwarte Veldje: Beeld van een opgraving* (Heerlen 1987) 1-16, aldaar 6.

Afb. 3 Onderzoeksbied van het Zwarte Veldje met een overzicht van de sporen op enkele geselecteerde vlakken. Opgravingsjaartallen staan per werkput aangegeven (Pim Beckers).

zelfde was als die Peters jaren eerder had aange troffen, is niet met zekerheid te zeggen. Het is net zo goed mogelijk dat dit vier andere pottenbakkersovens waren, aangezien het in Heerlen niet lijkt te ontbreken aan dergelijke ovens.²⁵

Ondertussen was de Duitse inval van Nederland al een feit en het was dan ook op bevel van de bezetter dat in 1941 begonnen werd met de aanleg van een brandvijver op het Zwarte Veldje. 350 vierkante meter werden afgegraven en gedocumenteerd door Beckers en Van Giffen. De stenen muurfunderingen die werden aangetroffen werden toen nog verklaard als onderdeel van één grote *villa*, kazerne of woonge-

bouw. Men ging er destijds namelijk nog vanuit dat Coriovallum geen civiele nederzetting was, maar een militair *castellum*, een type legerkamp. De brandvijver van 1941 was de eerste van de drie grootschalige opgravingen die uitgevoerd werden op het Zwarte Veldje.²⁶

Nadat in 1948 nog enkele scherven Romeins aardewerk werden aangetroffen op het terrein, begon in 1952 de eerste 'echte' archeologische opgraving.²⁷ Een zevental putten werd aangelegd, waarin een flink aantal muurresten, wederom twee pottenbakkersovens en de resten van de Romeinse weg werden gevonden. De putten werden nauwlettend afgegraven en ge-

25 Jeneson, *Roman bathing in Coriovallum* 1314; Jamar 'De Romeinse bewoning op het Zwarte Veldje', 8.

26 Uitgeversmaatschappij Limburgs Dagblad, 'De opgravingen in een nieuw stadion', in: *Limburgs Dagblad* 2 juli (1941); Uitgeversmaatschappij Limburgs Dagblad, 'Licht in de ligging van Castellum', in: *Limburgs Dagblad* 10 oktober (1941).

27 Wat betreft de scherven van 1948: het gaat om een beschrijving bij een dia van een foto van 6 september 1948. Afkomstig van opdrachtgever K. Jeneson, 14 mei 2023.

documenteerd door de eerdergenoemde Bogaers, Van Hommerich, Van Pernes en Van Duijn. Helaas werd vervolgens niet overgegaan tot een verwerking van de onderzoeksgegevens in een rapport, waardoor de resultaten voor het brede publiek onbekend bleven. Het terrein werd weer dichtgegooid, geëgaliseerd en omgebouwd tot parkeerplaats.²⁸

In 1984 kwam er een nieuw bestemmingsplan voor het Zwarte Veldje, en daarmee ook een nieuwe aanleiding om het perceel nog een laatste keer archeologisch te onderzoeken. Twee putten werden aangelegd en gedocumenteerd door Gielen en Jamar. Zoals zo vaak al het geval was geweest in het gebied, werden ook nu weer twee pottenbakkersovens en stenen muurwerkfunderingen aangetroffen. Het totaal aantal ovens lag nu al op acht tot negen, waarvan vier met zekerheid in het gebied te plaatsen waren. Ook werden bepaalde sporen, die eerder al in 1941 en 1952 werden gevonden, nu nogmaals bevestigd. Hieronder waren ook een typisch Romeinse kelder en de Romeinse weg, die in meerdere vlakken zichtbaar waren. Op de laagst gelegen vlakken werden nu ook paalgaten ontdekt die naast steenbouw ook houtbouw impliceren. Na de opgraving van 1984 werd begonnen met de bouw van wat vandaag de dag archeologisch centrum De Vondst is. Onderdeel van dit gebouw waren een fundering en een diepe kelder die waarschijnlijk een groot deel van het eerder opgegraven areaal verder verstoord hebben.²⁹

Doordat het Zwarte Veldje in zoveel verschillende fases en door zoveel verschillende individuen is opgegraven, is het niet verwonderlijk

dat de bestaande documentatie zo erg varieert in kwaliteit en zo gefragmenteerd is. Het is eerder bijzonder te noemen dat zoveel van de opgravingsgegevens toch nog teruggevonden konden worden om te gebruiken tijdens het reeds uitgevoerde afstudeeronderzoek 'Dwars door Coriovallum'. Hoewel de kwaliteit van de onderzoeksgegevens soms te wensen overliet, was het toch mogelijk om een groot deel te hergebruiken, verwerken of interpreteren.

NIEUW ONDERZOEK NAAR HET ZWARTE VELDJE

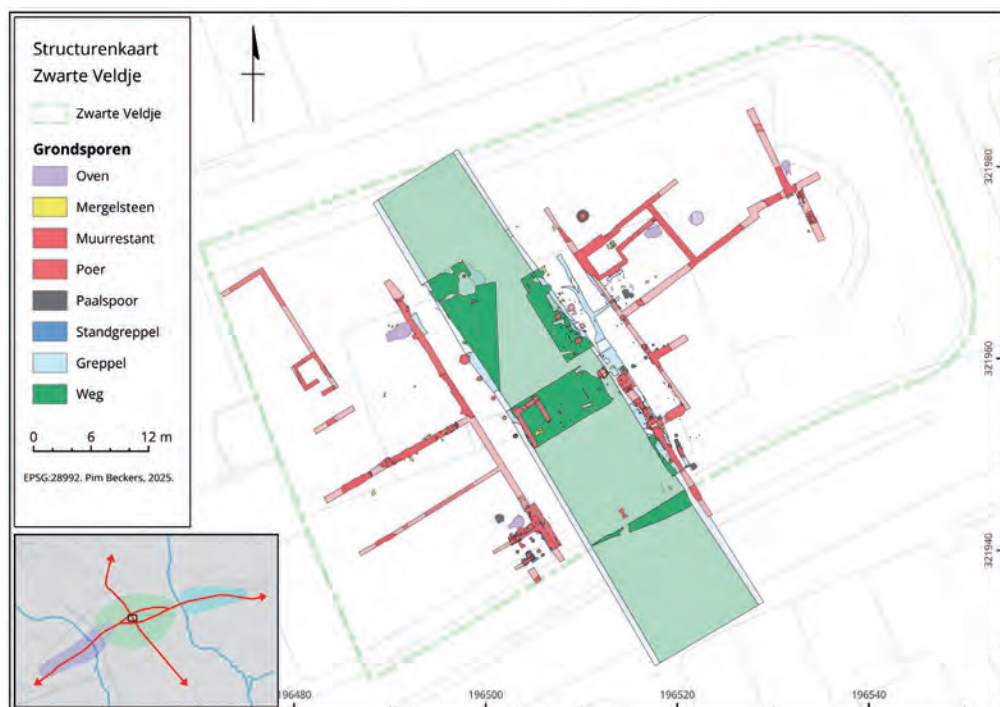
Het onderzoek 'Dwars door Coriovallum' richtte zich met enkele onderzoeksvragen voornamelijk op de relatie tussen de Romeinse resten binnen het Zwarte Veldje en de thans bekende Romeinse resten van Coriovallum. Hiervoor werden bestaande gegevens gecombineerd met de oude opgravingsdocumentatie, die eerst gedigitaliseerd moest worden. Deze digitalisatie resulteerde in een verzameling kaarten, een zogenaamd geografisch informatiesysteem (GIS).³⁰

Tijdens het onderzoek zijn meer dan drieduizend sporen afgeleid uit de *legacy data*. Deze sporen zijn onderverdeeld in verschillende structuren, die weer zijn onderverdeeld in categorieën (zie afbeelding 4). De eerste categorie is steenbouw en verreweg de meest voorkomende. Hieronder vallen de nog bestaande muurrestanten, maar ook de plekken waar sprake was van een waarschijnlijke muuruitbraak. Op verschillende plekken in het gebied zijn ook stenen paalfunderingen en zogenaamde poeren aangetroffen; deze twee soor-

28 Uitgeversmaatschappij Limburgs Dagblad, 'Resten ontdekt van de weg Heerlen - Xanten', in: *Limburgs Dagblad* 17 augustus (1963); Uitgeversmaatschappij Limburgs Dagblad, 'Fundamenten van groot Romeins gebouw bloot gegraven', in: *Limburgs Dagblad* 22 augustus (1963); Leo van Hommerich, 'Historische Chroniek', in: *Het Land van Herle*, 13e jaargang, aflevering 4 (1963) 105-107, aldaar 106.

29 Uitgeversmaatschappij Limburgs Dagblad, 'Archeologisch onderzoek in centrum van Heerlen' in: *Limburgs Dagblad* 31 december (1983); De dagrapporten van 1984 staan in een schrift waarvan de scans zijn aangeleverd door opdrachtgever K. Jeneson, 14 mei 2023.

30 De GIS-omgeving kan gebruikt worden voor vervolgonderzoek naar Coriovallum. Op de lange termijn kan het ook gebruikt worden als onderdeel van een groter geheel, waarbij heel Romeins Heerlen in kaart kan worden gebracht of zelfs kan worden gereconstrueerd ten behoeve van publieksbereik.

Afb. 4 Kaart met alle geïdentificeerde structuren. Transparante kleuren zijn interpolaties, egale kleuren zijn in het veld aangetroffen grondsporen (Pim Beckers).

ten spoor zijn ook meegenomen binnen deze categorie. Aan de hand van de stenen muurfunderingen kon al een goede indeling gemaakt worden van het Zwarte Veldje zoals dat er in de Romeinse tijd kan hebben uitgezien. De tweede categorie, houtbouw, kwam vooral voor in de vorm van paalkuilen en -gaten. Deze sporen kwamen vaak op dieper gelegen vlakken voor, vaak zelfs onder de stenen muurfunderingen. Hieruit valt op te maken dat de houtbouw eerder is gebouwd dan de steenbouw, een belangrijk detail voor het bepalen van een fasering. Net als bij de steenbouw concentreerde de houtbouwsporen zich vooral aan de zijkanten van de Romeinse weg, die de derde categorie omvat. Dit geeft aan dat de vrije ruimte waar de Romeinse weg ligt gedurende de houtbouwfase

alsook de opvolgende steenbouwphase open is blijven liggen. De pottenbakkersovens die zijn aangetroffen, zijn opgenomen in een vierde categorie. Deze ovens illustreren dat ook in de kern van de nederzetting ruimte werd geboden aan de lokale pottenbakkersindustrie.

De aangetroffen vormen van de structuren doen vermoeden dat het om zogenaamde *streifenhäuser* of *strip-houses* gaat, lange aaneengeschaalde huizen die vaak zijn aangetroffen in Romeinse *vici*. Deze langwerpige huizen hadden dikwijls ook een werkplaats aan de voor- of achterzijde van het perceel.³¹ Dit is ook te zien aan de aangetroffen kelders en pottenbakkersovens die bij twee huizen duidelijk zijn aangetroffen. In alle vier de gevallen zijn de ovens ook aan de binnenzijde van de percelen

31 Wouter Vos, Ester van der Linden en Boudewijn Voormolen, *Romeinen op De Woerd. Reconstructie van een woonwijk op grond van een vergeten opgraving in Valkenburg (ZH)* (Leiden 2012) 35.

aangetroffen, wat doet vermoeden dat ze maar deels overkapt waren en beschikten over binnenplaatsen.

De voorgevels van de huizen worden gescheiden door de Romeinse weg, die dwars door het onderzoeksgebied loopt. De weg bestaat uit een dikke laag grind en is aan de zijkanten voorzien van greppels. Aan de westkant van de straat zijn ook enkele poeren aangetroffen die doen vermoeden dat hier een zuilengalerij, *porticus*, heeft gestaan bij de voorgevel. De weg loopt in noord-zuidelijke richting en sluit aan op het stratenpatroon dat bij het thermenterrein is aangetroffen. Vermoedelijk kruisten de weg van het Zwarte Veldje en die van het thermenterrein elkaar op ruwweg veertig meter afstand van het Zwarte Veldje. De gevelwand aan de westzijde van de straat staat in lijn met een gebouw dat op het thermenterrein is aangetroffen. Dit gebouw staat op de hoek van de kruising en is in een eerder rapport al geïdentificeerd als een *mansio*, een soort herberg met bepaalde overheidsbevoegdheden.³²

Om tot een datering en fasering van het onderzoeksgebied te komen, is gekeken naar het vondstmateriaal, dat in groten getale aanwezig was. Kort voorafgaand aan het onderzoek werkte aardewerkdeskundige Julie Van Kerckhove aan het inventariseren en dateren van het aardewerk op het terrein. Om een koppeling te maken tussen de vondsten en de inmiddels gekarteerde sporen is daarom met haar contact opgenomen. In veel gevallen bleek het lastig om de vondsten met zekerheid aan sporen te koppelen, omdat een precieze context ontbrak. Toch is een poging gedaan om per categorie een datering op te stellen. De vondsten die gerelateerd konden worden aan de houtbouw stammen op hun vroegst uit de Augusteïsche periode (27 v.14 n.Chr.). Uit de vondst-spoorkoppeling bleek dat de vondsten die gerelateerd konden worden aan steenbouw stammen uit het einde van de eerste of begin van de tweede

eeuw. Uit diezelfde vondstdateringen blijkt ook dat menselijke activiteit binnen het gebied moet hebben voortgeduurd tot hoogstens eind vierde eeuw. Drie pottenbakkersovens konden gedateerd worden aan de hand van aardewerk. De vermoedde gebruikperiode van deze ovens wordt respectievelijk geschat van 25 voor tot 70 na Christus, van 14 tot 300 en van 130 tot 150.

Het Zwarte Veldje kon door de bovenstaande dateringen in drie fases verdeeld worden: een houtbouwfase vanaf de Augusteïsche periode, een steenbouwfase vanaf ongeveer 100 en een derde fase vanaf 120 tot hoogstens eind vierde eeuw. Door de nabijheid van het Romeinse badhuis was de straat mogelijk een aantrekkelijke plaats om handel te drijven. De vormen en ligging van de bebouwing ondersteunt deze veronderstelling door de aanwezige combinatie van zuilengalerijen, kelders en werkplaatsen.

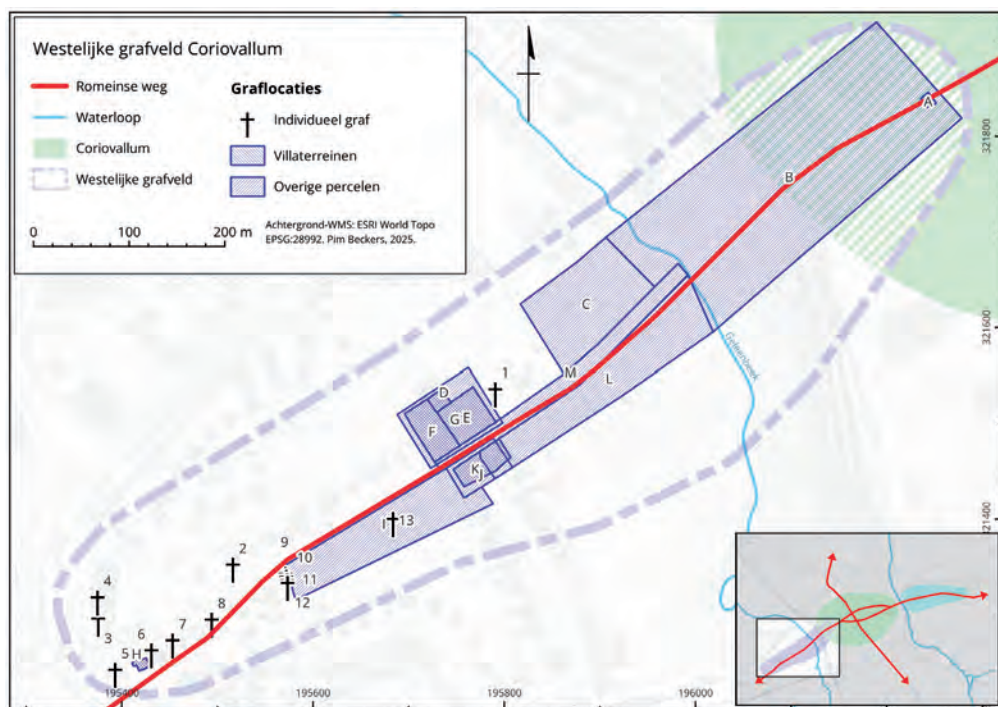
3. ONDERZOEKSGBIED WESTELIJK GRAFVELD (TRUYDE BRAND)

Het was bekend dat aan de westkant van Heerlen een Romeins grafveld heeft gelegen, bij de huidige Valkenburgerweg (zie afbeelding 1). Volgens Romeins gebruik werden de overledenen langs de wegen begraven. De documentatie van de graven was echter versnipperd en waar de graven precies gelegen hadden, was ook lang niet altijd bekend. Er was geen overzicht, omdat het grafveld niet in één keer is opgegraven, en er geen synthetiserend onderzoek geweest is. Hierdoor ontbrak informatie zoals de lengte en breedte van het grafveld, en wat de datering was van de losse graven en het grafveld als geheel. Evenzeer ontbrak informatie over de begraven bevolking, zoals de sociaal-economische status van de bevolking, onderscheid tussen mannen en vrouwengraven, et cetera.

LEGACY DATA WESTELIJK GRAFVELD

Het westelijke grafveld bevindt zich grotendeels langs de huidige Valkenburgerweg (zie afbeel-

32 Vos, *Sporen en structuren ROB-opgraving*, 65.

Afb. 5 Onderzoeksg gebied van het westelijke grafveld met daarop de terreinen waarin graven zijn aangetroffen zonder exacte locatie en individuele graflocaties. Percelen worden staan in de documentatie onder de volgende toponiemen: A = Villa Savelberg, B = Doodleger, C = Boomgaard Geleenhof, D = Villa Koster, E = Terrein voor villa Koster, F = Terrein naast villa Koster, G = Tegenover Pijnsweg, H = Villa Grasborn, I = Welterhuisje, J = Villa Engelen, K = Nabij Pijnsweg, L = Tussen Pijnsweg en Geleenbeek, M = Westelijk grafveld, N = Grafgenoemd in De Maasgouw (1934), O = Grafgenoemd in De Maasgouw (1934) (Pim Beekers/Truyde Brand).

ding 5). De graven zijn niet tijdens een georganiseerde opgraving gevonden, maar voornamelijk tijdens de bouw van de vrijstaande woonhuizen. Ook zijn veel graven verloren gegaan, omdat men er te laat achter kwam dat er Romeinse begravingen op het terrein aanwezig waren. Dit was bijvoorbeeld het geval bij de hernieuwing van de monumentale hoeve Geleenhof aan het eind van de achttiende eeuw. De klei van de brikstenen werd ter plaatse gewonnen, waarbij veel graven met een rijke inhoud zijn verwijderd.³³

In het westelijke grafveld is een grote verscheidenheid aan graven en bijbehorende grafvondsten aangetroffen. Om dit duidelijk te

maken, worden enkele grafclusters en graven verder uitgewerkt in dit artikel. De term 'grafclusters' slaat op grotere gebieden waarvan bekend is dat er één of meerdere graven gevonden zijn, maar waarvan niet bekend is hoeveel graven er gelegen hebben en wat de precieze plaats van de graven was. Bij de term 'graf' is dit juist wel bekend.

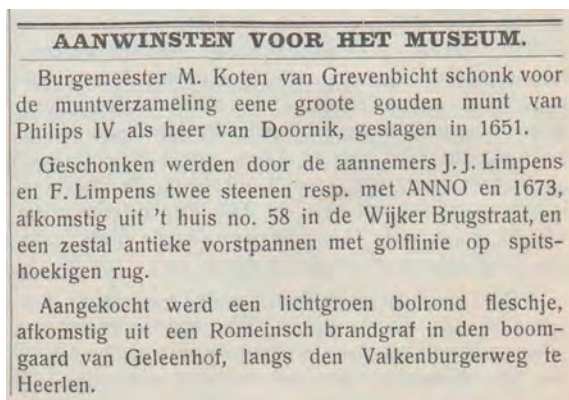
Door de wisselende kwaliteit van de *legacy data* is de betrouwbaarheid van de locaties van de graven erg verschillend. Voor sommige graven is een kaart aanwezig, waarop de exacte locatie van het graf aangegeven is. Van andere locaties is alleen een vage beschrijving aanwezig; als er al een beschrijving aanwezig is. Ook is niet

33 Piet Peters, 'Romeinse en andere vondsten te Heerlen', *De Maasgouw* (1934), 21.

altijd duidelijk hoeveel graven er in een gebied aangetroffen zijn. In totaal zijn er 28 locaties gevonden in de documentatie en meer dan 45 graven. Het precieze aantal graven is helaas niet bekend.

Voor de documentatie van het westelijke grafveld waren Piet Peters, Leo van Hommerich en Joep Gielen verantwoordelijk. Omdat deze mannen kennis hadden het Romeinse verleden van Heerlen en van archeologie, is de archeologische betrouwbaarheid van de graven waaraan zij meegewerkt hebben hoog. Dit betekent niet dat de locatie ook betrouwbaar is: ook zij geven soms een vage beschrijving van een locatie.

Grafcluster C is de ‘Boomgaard’ van de Geleenhof en ligt aan de oostkant van het grafveld. Over deze locatie is niets bekend, behalve dat er een lichtgroen, bolrond flesje gevonden is. In *De Maasgouw* van september-oktober 1925 wordt vermeld dat dit flesje door het Gemeentelijk Oudheidkundig Museum van Heerlen is aangekocht (zie afbeelding 6).³⁴

Afb. 6 Krantenbericht met aanwinsten voor het museum, onder andere het flesje uit de boomgaard van de Geleenhof ('Aanwinsten voor het museum', *De Maasgouw*, jrg 45 (1925), aflevering september-oktober, 60).

Grafcluster G is de locatie die in de *legacy data* wordt aangeduid als 'Tegenover Pijnsweg'. De vondsten die horen bij deze grafcluster zijn een schenking van Roosen-Lemmens, een schenking van zo'n zeventig vondsten. Degene die de data heeft beoordeeld en geïnterpreteerd is Jo Jamar, destijds directeur van het Thermenmuseum en stadsarchivaris van Heerlen. Hij geeft aan dat de benaming 'Tegenover Pijnsweg' mogelijk slaat op de graven die gevonden zijn bij de bouw van Huize Koster, waar Piet Peters over geschreven had.³⁵ Het is niet duidelijk hoe groot het gebied is dat bedoeld wordt met deze plaatsaanduiding. De grafgraven van locatie G bestaan allemaal uit aardewerk en dateren tussen 117 en 400.

Grafcluster J is Huize Engelen. De grafcluster van Huize Engelen wordt genoemd in de documentatie met betrekking tot Huize Koster. Piet Peters heeft daarin het volgende genoteerd: 'Toen indertijd het huis Engelen (vlak er tegenover) gebouwd werd, vond men ook veel vaatwerk enz. afkomstig v. graven.'³⁶ Helaas geeft hij verder geen informatie, waardoor ook niet bekend is hoeveel graven het betreft en welke vondsten hierbij hoorden. Ook geeft hij niet aan waar Huize Engelen zich precies bevond ten opzichte van Huize Koster. Zodoende is dus ook de exacte locatie van deze graven onbekend.

In tegenstelling tot de grafclusters die zojuist beschreven zijn, is van de individuele graven wel de precieze locatie bekend. Enkele voorbeelden hiervan zullen in het vervolg van dit artikel behandeld worden.

Graf 1 is het graf dat gevonden is bij de 'Huisweide' van de Geleenhof. Peters benoemt deze locatie in een artikel in *De Maasgouw*.³⁷ Door oude topografische kaarten met elkaar te vergelijken was het mogelijk om te zien waar nieuwe

34 De Maasgouw, 'Aanwinsten voor het museum', *De Maasgouw* (1925), 60.

35 Jo Jamar, 'Aankoop Romeinse collectie van de Katakombenstichting', *Het Land van Herle* (1977) 50; Peters, Romeinse en andere vondsten te Heerlen', 21.

36 De Vondst Heerlen, Het Romeins Museum, map 859, 589_0019.

37 Piet Peters, 'Romeinse grafvondsten te Heerlen', *De Maasgouw* (1931), 30-31.

Afb. 7. Kaarten waarop de nieuwe weg (Nieuw Eyckholt) is te zien waarbij graf 4 is gevonden (Pim Beckers/Truyde Brand, Topografisch Bureau, Topografische kaart van Nederland 1968, <https://topotijdreis.nl/kaart/1968/@195779,321447,10.59>, geraadpleegd op 11 mei 2024 en Topografisch Bureau, Topografische kaart van Nederland 1989, <https://topotijdreis.nl/kaart/1989/@195843,321352,11.32>, geraadpleegd op 11 mei 2024).

huizen gebouwd zijn en waar de graven dus gevonden zijn. Bij dit graf zijn meerdere aardewerken gevonden gedaan, namelijk twee bakjes van terra sigillata, een daarvan met *graffito*. De datering van het graf ligt op basis van het aarde-werk tussen 81 en 150.

Graf 4 is Bestemmingsplan Geleendal. De locatie van dit graf werd gevonden door een amateurarcheoloog. De plaatsaanduiding in de achtergebleven data was gering: '50 meter vanaf het snijpunt met Rood 14' en 'bij de aanleg van een nieuwe weg, aan de noordkant van de Valkenburgerweg, rond 1977'.³⁸ Door oude kaarten

met elkaar te vergelijken was het mogelijk om te zien welke weg bedoeld werd met de nieuw aangelegde weg: dit bleek Nieuw Eyckholt te zijn. Door met behulp van GIS vijftig meter vanaf het snijpunt van de wegen in te tekenen, was het mogelijk een specifiekere plaatsaanduiding te geven (zie afbeelding 7). Van dit graf is ook bekend wat er gevonden is: een urn, twee glazen armbanden, een *balsamarium* (zalfpotje) van glas, drie spatel-sonden (medisch-cosmetisch instrument) en een *fibula* (mantelspeld) (zie afbeelding 8). Het meegeven van glazen armbanden is een gebruik dat in deze re-

38 De Vondst Heerlen, Het Romeins Museum, map 883; Joep Gielen, 'Recente Romeinse vondsten in Heerlen', in: *Het Land van Herle*, 28e jaargang, aflevering 3 (1978) 80-81.

gio voorkomt in de La Tène cultuur, met name in de graven van vrouwen.³⁹ Dit kan dus het graf van een vrouw zijn geweest. Het is ook een van de graven met de meeste bijgiffen, die het graf dateren tussen 70 en 120.

Afb. 8. Foto uit 1978 van de grafvondsten uit graf 4 (interne documentatie Het Romeins Museum, map 883, 883_0001 - © 2025 Het Romeins Museum).

Vanuit de *legacy data* is niet met volledige zekerheid te zeggen of Graf 5 daadwerkelijk een graf is, want het wordt beschreven als locatie voor brandplekken. De brandplekken liggen in de zuidwestelijke hoek van het grafveld. In de brandplekken zijn vondsten aangetroffen, waaronder spijkers, gesmolten glas en een verbrande scherf aardewerk. Er wordt nergens een melding gedaan van eventuele crematieresten. Er zijn twee scenario's voor deze plek: ofwel dat een individu hier is verbrand, de botresten zijn verzameld en ergens anders begraven, ofwel dat de resten van de individu verzameld zijn en bij de brandplaats zijn begraven, maar alleen de brandplek teruggevonden is. De bijgiffen die deze per-

soon kreeg zijn ook op de brandstapel geplaatst en er zijn geen onverbrande bijgiffen toegevoegd na de crematie. De datering van het graf ligt op basis van de vondsten tussen 50 en 250.

Graf 6 is het graf gevonden bij Huize Hermans en van dit graf is een kaartje bekend met de exacte locatie waar het graf gevonden is. Verder is dit graf afwijkend ten opzichte van de meeste graven uit het grafveld. Het bevat namelijk helemaal geen aardewerk. De bijgiffen betreffen een gesmolten glasfragment, het bandvormig beslag van een doosje, en een spiegel.⁴⁰ Net als voor de armbanden geldt ook voor de spiegel dat deze in zowel mannen- als vrouwengraven aangetroffen worden, maar toch voornamelijk in vrouwengraven voorkomen.⁴¹ Mogelijk is dus ook in graf 6 een vrouw begraven geweest.

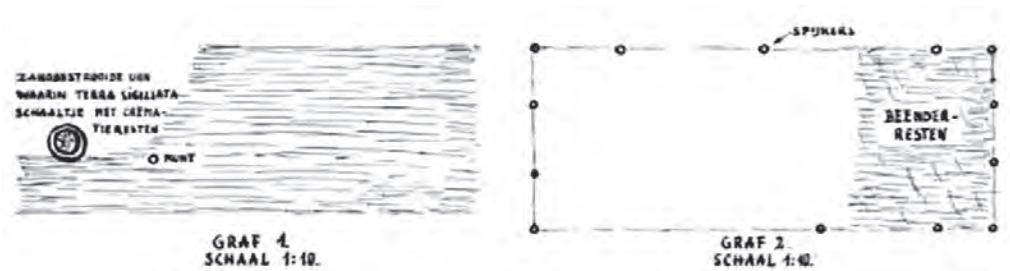
Graf 9 is aangetroffen op de hoek van de Zuster Xavier Nolenslaan (zie afbeelding 9). Dit graf werd, net als graf 10, 11 en 12, aangetroffen bij een kiezelspoor dat afkomstig bleek te zijn van de Romeinse weg. De locatie van deze graven was ook aangegeven op een kaart. Dit is waarschijnlijk door Joep Gielen gedaan, want hij was betrokken bij de opgraving. Dit graf had als bijgiffen een klein kommetje, een beker en een munt. De contextdatering van het graf is 80 tot 150. Hoewel de munt ongeveer tien centimeter van het graf vandaan lag, is deze er door Joep Gielen wel bijgerekend.⁴² Munten werden aan overledenen meegegeven, zodat zij de veerman Charon in de onderwereld konden betalen. Het meegeven van munten kan een ritueel zijn dat de Romeinen overbrachten naar de noordwestelijke provincies. Het kan ook een vermenging zijn met de Keltisch-Germaanse cultuur, want ook in deze cultuur geloofde men in een leven

39 Nico Roymans en Linda Verniers, 'Glass La Tène Bracelets in the Lower Rhine Region. Typology, Chronology and social Interpretation', in: Julia Koch en Karl-Friedrich Rittershofer red., *Germania Anzeiger der Römisch – Germanischen Kommission der Deutschen Archäologischen Instituts* 88 (Frankfurt 2013) 195-219 aldaar 195, 209.

40 De Vondst Heerlen, Het Romeins Museum, map 870, 870_0005.

41 Koster, 'De functie en betekenis van de bijgiffen in het grafritueel', 45, 47.

42 Joep Gielen, 'Romeinse weg- en grafvondsten aan de Valkenburgerweg te Heerlen op 2 en 3 september 1964', in: *Het Land van Herle* (1964) 102-103.

Afb. 9 Tekeningen graf 9 (graf 1 op de tekening links) en 10 (graf 2 op de tekening rechts) (interne documentatie, map 876, 876_0007 - © 2025 Het Romeins Museum).

na de dood en werden munten of andere goederen meegegeven voor het leven in het hiernamaals.⁴³

Ook graf 10 is aangetroffen op de hoek van de Zuster Xavier Nolenslaan (zie afbeelding 9). Ook van dit graf was de locatie bekend doordat er een kaart gemaakt was. Dit graf betreft er een uit een rij van vier graven, die vrij dicht op elkaar lagen. Dit graf is echter de enige met een rij spijkers eromheen, die zeer waarschijnlijk resten zijn van de brandstapel. Na de crematie zijn de verbrande botten verzameld en in het westelijke deel van het graf gelegd, zoals te zien is op de tekening die gemaakt is van het graf.⁴⁴ Dit graf heeft geen verdere bijgiffen.

NIEUW ONDERZOEK NAAR HET WESTELIJK GRAFVELD

De graven zijn uitgewerkt op basis van *legacy data* aan de hand waarvan het volgende te concluderen valt. In de graven van het westelijke grafveld komen voornamelijk aardewerken vondsten voor, zoals in graf 1 en graf 10, maar ze bevatten ook enkele metaal- en glasvondsten. Het aardewerk uit de graven omhelst zowel geïmporteerd aardewerk als aardewerk dat geproduceerd is in Coriovallum. Het meeste aardewerk dat is aangetroffen diende ter voedselconsumptie. In graven die als ‘gemiddelde’

graven gekenmerkt worden, zijn de bijgiffen vaak van aardewerk en hebben deze een functie als tafelwaar, kookgerei en serviesgoed.⁴⁵ Omdat vooral dit soort aardewerk is aangetroffen in de graven van het westelijke grafveld, lijkt het erop dat dit grafveld vooral een begraafplaats was voor de gewone burger. Dit is in tegenstelling tot het oostelijke grafveld, dat ook zeer rijke graven bevat. Sommige graven uit het westelijke grafveld hebben andere bijgiffen dan de voor het westelijk grafveld gemiddelde samenstelling van serviesgoed, zoals graf 4. Bij graf 6 is een spiegel aangetroffen en graf 8 bevatte een meloenkraal; beide graven hebben verder niet veel bijgiffen. Van de redelijk goed onderzochte graven – negen in totaal – heeft het graf met de meeste bijgiffen (graf 4) acht vondsten opgeleverd. Daarnaast wijzen de aard en het vrij geringe aantal van hun vondsten erop dat de mensen die hier begraven zijn, niet bijzonder rijk waren. Dit blijkt vooral wanneer men deze graven vergelijkt met vier graven uit het oostelijke grafveld die lijken te wijzen op een grote rijkdom, gezien de kisten en de bijbehorende graf-giffen zoals glas (zie hiervoor het onderdeel over het Oostelijke grafveld). Het was helaas niet mogelijk om op basis van de bekende opgravingsdocumentatie een uitspraak te doen over het grafritueel.

43 Koster, ‘De functie en betekenis van de bijgiffen in het grafritueel’, 53.

44 Gielen, ‘Romeinse weg- en grafvondsten aan de Valkenburgerweg te Heerlen’, 102-103.

45 Tessa de Groot, *Resultaten van de opgraving van een Romeins tumulusgraf in Bochtoltz (gem. Simpelveld)* (Amersfoort 2006), 57-58.

De lengte van het grafveld is ongeveer één kilometer. De breedte is verschillend en varieert tussen 130 meter en 270 meter. Veel graven zijn echter zonder documentatie verdwenen. Dat dit de afmetingen zijn die nu bekend zijn, wil niet zeggen dat het grafveld niet groter geweest is.

Het grafveld heeft graven met dateringen uit de eerste, tweede, derde en vierde eeuw. De graven uit de eerste twee eeuwen zijn echter sterk in de meerderheid. Wat opvalt, is dat de graven uit deze vier eeuwen door elkaar liggen in plaats van dat zij elkaar opvolgen. Tussen de archeologische resten van het badhuis zijn twee kalkstenen fragmenten van een grafmonument en een grafsteen gevonden die deze spreiding kunnen verklaren.⁴⁶ De fragmenten en de grafstenen hergebruikt in het badhuis.⁴⁷ Mogelijk werd het badhuis in de vierde eeuw, toen onrust in het Romeinse Rijk het aanbod aan bouw materiaal verminderde, verstevigd met materiaal dat voor handen lag. In dit geval dus onderdelen van een grafmonument dat zodanig oud was dat de toenmalige inwoners van Coriovallum zich niet meer om de overledene(n) bekommerden. Zij hebben die grafonderdelen dus hergebruikt als bouw materiaal en wanneer een stenen grafmarkering wordt verwijderd van zijn plek, is er dus weer plek beschikbaar voor nieuwe begraving. Waarom zou je dan een kilometer de stad uit gaan om je dierbare te begraven op een 'nieuw' grafveld, als er dichterbij ook een plek vrij is?

TERUGBLIK LEGACY DATA

Het is belangrijk om bij deze conclusies in gedachten te houden dat dit onderzoek uitgevoerd is op basis van *legacy data*. Dit betekent dat de gebruikte informatie niet aan de kwaliteitsnormen voldoet die er tegenwoordig zijn. Het

kwam dus voor dat er niet altijd iemand met archeologische kennis betrokken was bij het opgraven, waardoor sommige graven te laat werden opgemerkt of al gedeeltelijk verdwenen waren vanwege gebrek aan vooronderzoek. Daarnaast werden niet alle vondsten meegenomen toen. Toch heeft uitwerken nu wel degelijk zin, want elk inzicht over het westelijke Romeinse grafveld vormt een bijdrage aan onderzoek naar Romeinse grafcultuur in Coriovallum en daarbuiten.

4. ONDERZOEKSGEBIED OOSTELIJK GRAFVELD (FLORIS HENRICHS)

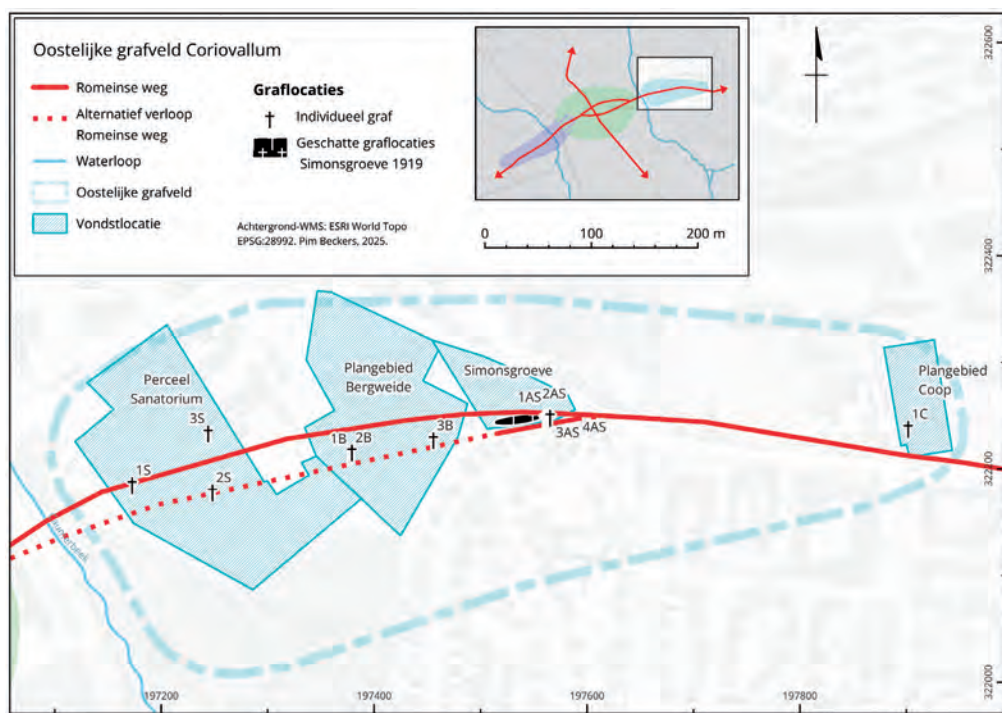
Het oostelijke grafveld van Coriovallum strekt zich uit vanaf de oostelijke zijde van de Caumberbeek tot aan de huidige Crutserveldweg, zie afbeelding 1. Mensen zijn hier net als in het westelijke grafveld volgens Romeinse gewoonte langs de eerdergenoemde *Via Belgica* begraven, de Romeinse weg in de richting van Keulen. De meeste graven in dit grafveld zijn aangetroffen tijdens bouwwerkzaamheden. De meeste van deze bouwwerkzaamheden hebben plaatsgevonden tussen 1878 en 1920, wat ertoe heeft geleid dat de beschikbare *legacy data* over deze graven vaak gering en verouderd is. Na 1920 zijn ook nog meerdere graven aangetroffen tijdens kleinere bouwwerkzaamheden en deze zijn meestal beter gedocumenteerd. Hoewel archeologen al wisten dat dat Coriovallum een oostelijk grafveld had, is het nog nooit in zijn geheel onderzocht. Hierdoor kon nog veel informatie over dit grafveld gewonnen worden.

LEGACY DATA OOSTELIJK GRAFVELD

Voordat de nieuwe inzichten van het oostelijke grafveld aan de orde komen, is het allereerst van belang dat de aangetroffen vondsten en graven

46 Karen Jeneson, Wouter Vos en Gary White, 'Reconstructing the history of the public baths of Coriovallum, in: Karen Jeneson en Wouter Vos, *Roman bathing in Coriovallum*, (Amersfoort 2020) 161-187 aldaar 186-187; Joe Minis en Stefan Schorn, *Lateinische Inschriften vom Thermengelände in Heerlen*, (Maastricht en Leuven 2019) 25.

47 Het hergebruiken van grafstenen gebeurde vaker. Zo zijn in Rimburg grafstenen gevonden die opnieuw gebruikt zijn in een bruggenhoofd. Zie hiervoor Uta Schröder en Hilde Vanneste, 'Die Ausgrabungen im römischen Vicus von Rimburg', in: *Bonner Jahrbücher* 219 (2019) 83.

Afb. 10 Onderzoeksgebied van het oostelijke grafveld met daarop de locatie van de graven en de terreinen waarin graven zijn aangetroffen zonder exacte locatie (Pim Beckers/Floris Henrichs).

in het grafveld worden beschreven. Dit is chronologisch gedaan, van de eerste bekende vondsten in 1878 tot de laatste vondsten in 1998. De locaties van de vondsten worden aangegeven op afbeelding 10.

Het eerste bekende moment dat graven zijn aangetroffen in het oostelijke grafveld was in 1878. Op dat moment vonden graafwerkzaamheden plaats in de achtertuin van het Sanatorium, tegenwoordig Huize de Berg. Hoewel in *De Maasgouw* duidelijk staat dat brandgraven en een grafsteenfragment zijn aangetroffen, is de overgeblevene informatie over dit vondstmoment erg gering. Het is niet bekend hoeveel graven zijn aangetroffen, en bovendien waar de

vondsten nu precies zijn aangetroffen. De enige vondst waarvan bekend is dat hij is aangetroffen in 1878, is een grafsteen die tegenwoordig in het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden staat (zie afbeelding 11). De overige vondsten zijn verdwenen.⁴⁸

In 1888 zijn graven in het weiland van de familie Penners aangetroffen. Wederom is weinig informatie beschikbaar over dit vondstmoment, maar wel is er een artikel over geschreven.⁴⁹ Hierin staat dat enkele Romeinse vondsten en een stenen zerk zijn aangetroffen in het weiland van Penners. De bron maakt niet duidelijk wat deze stenen zerk is, maar het vermoeden is dat het om

48 'Inleiding', in: *De Maasgouw*, jrg 1, nummer 15 (1879) 1; Rijksmuseum van Oudheden, *Grafsteen van een echtpaar* (betreffende inv. nr. H.C.u. 1); Leo van Hommerich, 'Het vraagstuk Coriovallum' in *Publications de la Société historique et archéologique dans le Duché de Limbourg* (1949) 275-293, aldaar 281.

49 Limburger Koerier, 'Limburgsch Nieuws', in: *Limburger Koerier* 26 januari (1889).

Afb. 11 De grafsteen die is aangetroffen in 1878 in de achtertuin van het Sanatorium (Rijksmuseum van Oudheden, Grafsteen van een echtpaar, inventarisnummer: H.C.u. 1, geraadpleegd op 29 september 2025.

een askist gaat. Van dit vondstmoment zijn enkel vijf vondsten bewaard gebleven, die nu in het depot van Het Romeins Museum liggen. Deze vondsten dateren tussen 60 en 200 en zijn niet beschadigd, waardoor het vermoeden is dat ze inderdaad aan een graf hebben toebehoord; vondsten zijn dan immers onbeschadigd in de grond beland. Het is niet gelukt om vast te stellen waar het weiland van Penners precies lag in het oostelijke grafveld, dus het is voor nu onduidelijk waar de vondsten zijn aangetroffen. Dat is jammer, omdat een stenen zerk is aangetroffen waarvan de inhoud enorm rijk kan zijn geweest.⁵⁰

In 1908 zijn vijftien vondsten bij het Sanatorium aangetroffen. Deze vondsten zijn overgedragen aan de gemeente en liggen nu in het depot van Het Romeins Museum. Behalve een melding dat ze zijn aangetroffen, is verder geen informatie bekend over de vondstwijze of eventuele grafcontexten. Wederom zijn veel vondsten compleet; wat suggereert dat ze aan graven hebben toebehoord. De vondsten hebben een ruime datering van 50 tot 425. Waarschijnlijk zijn dus meerdere graven aangetroffen bij het Sanatorium in 1908. Verder is er weinig bekend over dit vondstmoment.

⁵⁰ De Vondst Heerlen, Het Romeins Museum, map 919.

In 1910 vonden werkzaamheden plaats aan de westzijde van het Sanatorium. Tijdens deze werkzaamheden trof men de Romeinse weg, de *Via Belgica*, en een Romeins graf aan. Van het graf is onduidelijk of de aangetroffen vondsten ooit in het depot van Het Romeins Museum zijn beland en het is daarom niet mogelijk om het graf te dateren. Wel viel de locatie van het graf en de Romeinse weg ongeveer te bepalen dankzij de tekening en beschrijving van Piet Peters: graf 1S op afbeelding 10.⁵¹

In 1920 werden door een zekere broeder Antonius van het Sanatorium twee graven ontdekt. Graf 2S op de kaart was het eerste graf dat is aangetroffen. Hiervan is het niet zeker of het daadwerkelijk een graf is, aangezien Peters schrijft dat geen crematiemateriaal bij de vondsten lag. Daarom veronderstelde Peters dat het ook een pottenbakkersoven kan zijn geweest. Het tweede graf lag meer ten zuiden van het Sanatorium en bevatte vaatwerk en een urn. Dit graf is niet ingetekend op een kaart en het is daarom onduidelijk waar het is aangetroffen. Verder is het onduidelijk welke vondsten in beiden graven zijn aangetroffen waardoor een datering niet mogelijk is.⁵²

In 1919, tijdens graafwerkzaamheden in de Simonsgroeve, werden zestien brandgraven ontdekt aan de zuidzijde van de groeve, zoals te zien op afbeelding 10. Peters schreef het volgende over hoe met de vondsten uit de graven werd omgegaan: 'Veel werd stukgeslagen en verder de Molenberg afgevoerd'.⁵³ Niet alle vondsten zijn verloren gegaan op deze wijze, want Peters heeft meerdere voorwerpen weten te kopen van de werknemers. Dit betekent wel dat de informatie verloren is gegaan over de individuele graven op deze locatie. Het materiaal is namelijk uit de grond gegraven zonder te docu-

menteren welke vondst bij welk graf heeft gehoord. Ook is het onzeker hoeveel graven zijn aangetroffen in de groeve; het getal zestien wordt genoemd door Peters, maar dit hoeft niet correct te zijn. Gezien de slechte vondstomstandigheden, kan het zijn dat veel meer graven zijn aangetroffen.⁵⁴ De vondsten dateren van 50 tot 400, al dateren de meeste vondsten uit de vierde eeuw. Verder is het opmerkelijk dat geen vondsten uit de derde eeuw dateren.

In juni 1920, tijdens een uitbreiding van de Simonsgroeve naar het oosten, is de werknemer Cloos op een stenen kist gestuit, zie afbeelding 12 en graf 1AS op de kaart. Na de ontdekking van de eerste kist werd al snel een tweede soortgelijke kist ernaast gevonden, zie graf 2AS op de kaart. De zandstenen kisten werden hierna geopend en bleken Romeinse askisten te zijn met een rijke inhoud. Enkele dagen later werden nog twee zandstenen askisten ontdekt, zie graven 3AS en 4AS op de kaart. Net als de eerste twee waren deze ook rijk gevuld met bijzondere bijgiften voor de dode. In tegenstelling tot de graven die in 1919 zijn aangetroffen, is voor deze graven veel documentatie beschikbaar. Ook zijn alle vondsten bewaard gebleven, omdat het Rijksmuseum van Oudheden ze in 1930 heeft gekocht van de eigenaren, de gebroeders Simons, met behulp van het Reuvensfonds. Hierdoor kan een veel duidelijker beeld gevormd worden over deze vier graven, in tegenstelling tot de andere aangetroffen graven in de Simonsgroeve.⁵⁵

De askisten zijn gemaakt van geelgrijs, zacht zandsteen. Deze zandsteen werd geïnterpreteerd door Peters als dezelfde soort zandsteen die boven bij het Aambos nog altijd voorkomt en behoort tot de categorie Nievelsteiner zand-

51 De Vondst Heerlen, Het Romeins Museum, map 922.

52 De Vondst Heerlen, Het Romeins Museum, map 918; De Vondst Heerlen, Het Romeins Museum, map 920.

53 De Vondst Heerlen, Het Romeins Museum, map 922.

54 De Vondst Heerlen, Het Romeins Museum, map 922.

55 Piet Peters, 'Romeinse vondsten te Heerlen Coriovallum. Vier zandstenen Aschkisten', in: *De Maasgouw* (1920) 51–57.

Afb. 12 Foto Peters naast de askisten (onbekende fotograaf, interne documentatie Het Romeins Museum, map 924, 924_0057- © 2025 Het Romeins Museum).

steen. Het is dus mogelijk dat het zandsteen voor askisten lokaal is gewonnen en dat de askisten lokaal zijn gefabriceerd, maar Nievelsteiner zandsteen komt op veel locaties voor. Dit betekent dat de askisten ook geïmporteerd kunnen zijn. De kisten zijn uit één stuk zandsteen gekapt, waarbij de binnenzijde gladder is afgewerkt dan de ruwe buitenzijden van de kisten.⁵⁶

Askist 1 kon niet gedateerd worden, omdat de twee vondsten die in de kist lagen verbrijzeld zijn bij het openen. Waarschijnlijk zal deze een soortgelijke datering hebben als askist 2, omdat die askist op dezelfde wijze gefabriceerd is. De twee vondsten die in askist 1 zaten waren *unguentaria*, oftewel glazen, trechtervormige bekers die op twee wijzen gebruikt konden worden: als *lacrimarium* (tranenvanger) of als

balsamarium (zalf- of olieflesje). Het is niet duidelijk waarvoor de twee *unguentaria* in dit graf gediend hebben, maar Peters beschrijft ze als *balsamaria*.⁵⁷

In en rondom askist 2 zijn 23 vondsten aangetroffen. Dit waren zes vondsten van glas, vijf van brons, acht van aardewerk, twee van bot, één van vuursteen, en als laatste een gouden flaconnetje. Veel van deze objecten lijken unieke creaties te zijn van gespecialiseerde ambachtslieden, waardoor gebrek aan vergelijkingsmateriaal geen datering toestaat. Gelukkig zijn wel drie duidelijk te dateren olielampjes gevonden bij het *ustrinum* (brandplaats). Hierdoor kon bepaald worden dat het graf niet eerder kan zijn aangelegd dan 190 en waarschijnlijk niet later dan 250.⁵⁸

56 Peters, 'Romeinse vondsten te Heerlen Coriovallum', 51-57; Dreesen, R. J. M., *Natural stone* (Gent 2020) 153.

57 Peters, 'Romeinse vondsten te Heerlen Coriovallum', 51-57.

58 Peters, 'Romeinse vondsten te Heerlen Coriovallum', 51-57.

Afb. 13 Foto van de vondsten aangetroffen in askist 2 graf (Rijksmuseum van Oudheden, Grafvondsten Heerlen (1), geraadpleegd op 29 september 2025 van <https://www.rmo.nl/collectie/tijdelijke-topstukken/grafvondsten-heerlen-1/>).

Afb. 14. Foto van de vondsten aangetroffen in askist 4 graf (Rijksmuseum van Oudheden, Grafvondsten Heerlen (2), geraadpleegd op 29 september 2025 van <https://www.rmo.nl/collectie/tijdelijke-topstukken/grafvondsten-heerlen-1/>).

Askist 3 bevatte vijf vondsten, namelijk vier glazen objecten in de kist en een ijzeren sleutel daarbuiten. Net als bij askist 1 is geen dateerbaar materiaal bij dit graf aangetroffen. Wel kan men ervan uitgaan dat deze askist een vergelijkbare datering moet hebben als kist 2.⁵⁹

In askist 4 zijn veertien vondsten aangetroffen: drie gouden objecten, zes van barnsteen, drie van glas, één stuk aardewerk, en een kistje gemaakt van schildpadschild. Net als bij askist 1 en 3 is geen dateerbaar materiaal bij askist 4 aangetroffen. Jasper de Bruin geeft aan dat het aardewerken lampje uit de tweede eeuw dateert, maar dit kon niet gecontroleerd worden tijdens dit onderzoek. Wel kan ervan uitgegaan worden dat deze askist een vergelijkbare datering kan hebben als kist 2.⁶⁰

Tijdens de bouw van de nieuwe COÖP broodfabriek in 1967 is één brandgraf aangetroffen, graf 1C. Dit graf is erg goed beschreven door Joep Gielen in een artikel. Het graf werd twee meter onder het maaiveld aangetroffen en lag slechts enkele meters ten noorden van de Romeinse weg, die ook is aangetroffen bij de bouw. Enkele bijgiften zijn vernietigd door de graafmachine voordat duidelijk werd dat men was gestuit op een graf. Meerdere van deze vondsten waren te dateren, waardoor bepaald kan worden dat dit graf tussen 81 en 120 moet zijn aangelegd.⁶¹

Op 7 februari 1994 werden twee brandgraven ontdekt tijdens de bouw van het verpleeghuis Bergweide, zie graf 1B en 2B op afbeelding 10. Graf 2B bevatte gecremeerde botresten zonder as en vondsten, terwijl in graf 1B een rode urn werd aangetroffen met daarin crematie- en asresten. De urn kon niet gebruikt worden voor het dateren van dit graf, omdat hij te beschadigd was. Enkele dagen na de ontdekking van de

brandgraven werd een kuil ontdekt aan de oostzijde van het plangebied Bergweide, waarin Romeins aardewerk werd aangetroffen, zie graf 3B op afbeelding 10. Bij dit (potentiële) graf zijn geen crematie- of asresten aangetroffen, omdat het hier mogelijk om een inhumatiegraf oftewel lijkbegraving gaat. Het archeologische grondspoor dat hier is aangetroffen, is twee meter lang en kan daarom heel goed een inhumatiegraf zijn.⁶² Verder is het niet ongebruikelijk dat het botmateriaal uit de Romeinse tijd volledig weggeteerd is in de Limburgse lössgrond.⁶³ Ook is dit spoor middenin het oostelijke grafveld gevonden en zijn de vondsten archeologisch compleet. Er zijn dus meerdere redenen waarom hier gedacht kan worden aan een inhumatiegraf, maar dit bewijzen kan niet meer. Dit (potentiële) graf dateert tussen 340 en 400.

In 1999 werd door een graafmachinist, die in de achtertuin van het Sanatorium bezig was, één pot ontdekt, zie graf 3S op afbeelding 10. Deze pot heeft waarschijnlijk aan een Romeins graf toebehoord en dateert tussen 300 en 400.⁶⁴

De *legacy data* die beschikbaar zijn van dit grafveld verschillen in bruikbaarheid. Geen van de graven is op een archeologische wijze opgegraven, waardoor de documentatie vaak erg summier is en de vlaktekeningen meestal niet accuraat zijn. Dit is voor de meeste graven het geval; alleen de askisten zijn voor die tijd erg goed gedocumenteerd. Vlaktekeningen, foto's en een uiterst lange beschrijving van Peters hebben ervoor gezorgd dat deze rijke graven goed gedocumenteerd zijn. Ook Gielen heeft de door hem gedocumenteerde graven altijd goed beschreven. In het algemeen kan echter gesteld worden dat de *legacy data* voor dit grafveld niet voldoende toereikend zijn om een goed beeld te vormen over dit grafveld. Gelukkig zijn wel veel

59 Peters, 'Romeinse vondsten te Heerlen Coriovallum', 51-57.

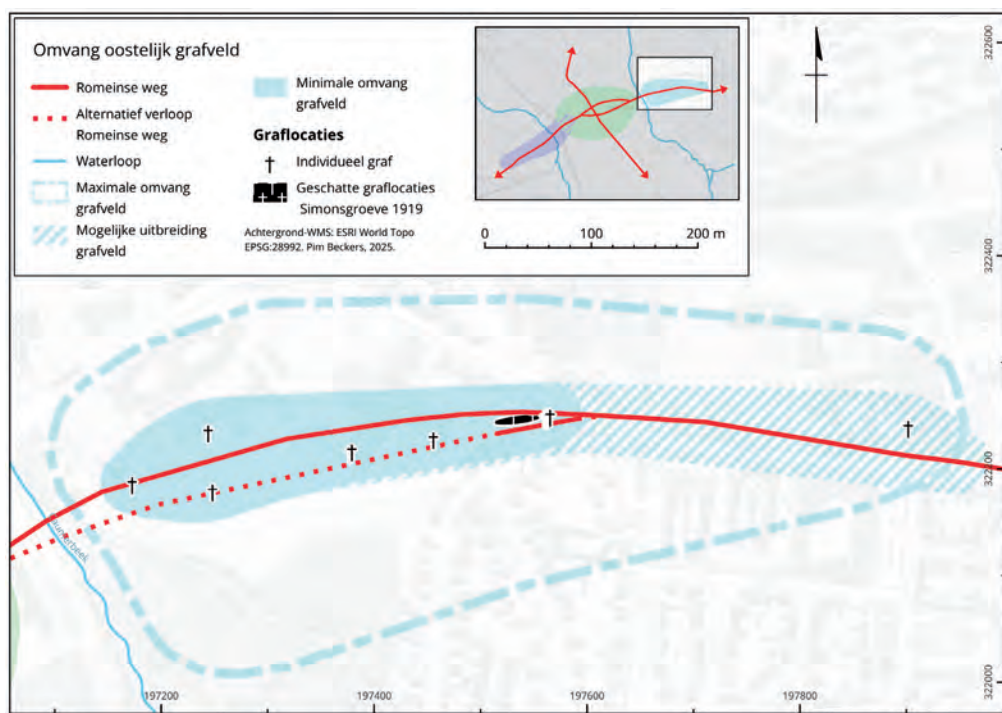
60 Peters, 'Romeinse vondsten te Heerlen Coriovallum', 51-57; Jasper de Bruin, *Een voorname dame uit Heerlen*.

61 Joep Gielen, Romeinse vondsten aan de Voskuilenweg te Heerlen, in: *Het Land van Herle* (1967) 37-40, aldaar 37-38.

62 De Vondst Heerlen, Het Romeins Museum, map 927.

63 Gerard Tichelman (Persoonlijke communicatie).

64 De Vondst Heerlen, Het Romeins Museum, map 928.

Afb. 15 Onderzoeksgebied van het oostelijke grafveld met geschatte omvang van het grafveld (Pim Beckers/Floris Henrichs).

van de vondsten goed bewaard gebleven in het depot van Het Romeins Museum. Hieruit kunnen nog veel nieuwe, relevante data gewonnen worden over het grafveld, zoals later besproken in deze synthese.

NIEUW ONDERZOEK NAAR HET OOSTELIJK GRAFVELD

Voor het oostelijke grafveld waren maar weinig accurate kaarten beschikbaar om de locaties van de graven te achterhalen. Hierdoor konden slechts elf locaties van graven aangegeven worden op de kaart, zie afbeelding 15. Buiten deze elf graven is er nog een graf in de achtertuin van het Sanatorium aangetroffen en zijn er ook nog zestien graven aangetroffen in de Simonsgroeve, waarschijnlijk aan het zuidelijke gedeelte van het terrein. Deze 28 graven representeren de geïdentificeerde graven die zijn aangetroffen in het grafveld. Daarnaast zijn er veel vondsten aanwe-

zig in het depot die wel in dit grafveld zijn aangetroffen, maar niet direct met een specifiek graf geassocieerd kunnen worden. Er kan daarom vanuit worden gegaan dat in werkelijkheid meer graven moeten zijn gevonden dan deze 28. Deze vondsten zijn voornamelijk gevonden bij het Sanatorium en de Simonsgroeve.

De meeste graven liggen op twintig meter afstand van de Romeinse weg, de *Via Belgica*, die dankzij dit onderzoek ook accurater kan worden aangegeven (zie afbeelding 15). Hiermee kan de breedte van het grafveld op ongeveer twintig meter worden vastgesteld. De lengte van het grafveld viel moeilijker te bepalen, omdat één graf bijzonder ver van de rest vandaan lag; zie het meest oostelijk aangegeven graf op afbeelding 15. Als dit graf aan het grafveld toebehoort, dan is het grafveld maar liefst 750 meter lang; als het aan een andere vindplaats toebe-

hoort, is het grafveld slechts 450 meter lang, ongeveer van de Caumerbeek tot de Simonsgroeve.

In het oostelijke grafveld zijn honderdtien aardewerkvondsten aangetroffen die gedateerd konden worden. De meeste dateren uit de tweede en vierde eeuw. Beduidend minder exemplaren stammen uit de eerste en derde eeuw. De oudste vondsten in het grafveld dateren uit de tweede helft van de eerste eeuw, waarmee dit dus waarschijnlijk de vroegste periode is wanneer dat mensen hier begraven werden. De meeste vondsten dateren uit de tweede eeuw en deze periode kan worden gezien als de bloeiperiode van grafveld. In de derde eeuw volgt een duidelijke terugval in het aantal vondsten, en verder zijn aangetroffen vondsten bijna allemaal in de eerste helft van deze eeuw vervaardigd. In de tweede helft van de derde eeuw lijkt verder slechts één vondst mogelijk gedateerd te kunnen worden, waardoor het mogelijk is dat het grafveld een halve eeuw niet is gebruikt. In de vierde eeuw neemt het aantal vondsten en daarmee het gebruik van het grafveld opnieuw toe, zij het in mindere mate dan in de tweede eeuw. Er zijn vondsten die dateren uit de tweede helft van de vierde eeuw, maar geen vondsten zijn bekend uit de vijfde eeuw en het grafveld moet rond deze periode dus buiten gebruik zijn geraakt.

De aardewerkvondsten uit het oostelijke grafveld zijn ingedeeld in vijf functiegroepen: voedselvoorbereiding, voedseltransport, schenkgerei, gebruiks-aardewerk en fijne tafelwaar (aardewerk gebruikt als servies).⁶⁵ Fijne tafelwaar vormt door alle eeuwen heen ongeveer de helft van de vondsten aangetroffen in het grafveld. De overige categorieën veranderen wel van eeuw tot eeuw. In de eerste eeuw wordt voornamelijk aardewerk voor voedselbereiding meegegeven, zoals wrijfschalen. In de tweede eeuw wordt het populair om schenkgerei mee te geven aan de gestorvene en dit houdt aan tot halverwege de derde eeuw. De vierde eeuw laat een duidelijke

verandering zien: naast de blijvende aanwezigheid van tafelwaar worden nu vooral grote ruw-wandige kookpotten als urnen gebruikt. Dit is niet alleen een verandering in aardewerk, maar ook een verandering in begrafenis methode: van voornamelijk begravingen zonder urn naar begravingen met urn.

Ook de aardewerkcategorieën van het oostelijke grafveld verschuiven sterk in de loop van de tijd. In de eerste eeuw worden voornamelijk witgebakken wrijfschalen en *terra sigillata* meegegeven. In de tweede eeuw is een afname van wrijfschalen en *terra sigillata* te zien, maar ook een toename van lokaal gladwandig en geverfd aardewerk als tafelwaar. In de derde eeuw daalt het aantal vondsten fors en is het gladwandige en geverfde aardewerk voornamelijk vervangen door ruwwandig aardewerk. De vierde eeuw laat een heropleving zien in het aantal vondsten, maar met minder variatie in de categorieën. Uit deze periode worden vooral *terra sigillata* en grote ruwwandige urnen aangetroffen.

Ongeveer dertig procent van de vondsten is lokaal vervaardigd in de eerste tot en met de derde eeuw; de periode dat de pottenbakkersindustrie in Coriovallum actief was. In de eerste en tweede eeuw is sprake van een mix van lokaal aardewerk en geïmporteerde Zuid-Gallische *terra sigillata*. In de derde eeuw overheerst lokaal ruwwandig en gladwandig aardewerk, totdat de pottenbakkersindustrie rond 250 verdwijnt. Vanaf de vierde eeuw verandert dit beeld drastisch: de lokale productie is verdwenen en geïmporteerd aardewerk, vooral Oost-Gallische *terra sigillata* en 'Eifelwaar', wordt nu aangetroffen in het grafveld.

TERUGBLIK LEGACY DATA

Zoals eerder besproken waren de geschreven *legacy data* erg gering en is over de meeste vondstmomenten niet veel geschreven informatie beschikbaar. Hierdoor is veel informatie ver-

65 Julie van Kerckhove, *Aardewerk uit de Romeinse tijd: werkmap* (PowerPoint PASTA Romeins aardewerk cursus) (Zutphen 2018).

loren gegaan over dit grafveld. Maar, omdat het vondstmateriaal goed bewaard is gebleven, waren er genoeg *legacy data* om een onderzoek te doen dat nieuwe informatie over het grafveld heeft opgeleverd.

5. ALGEMENE KENNISWINST *LEGACY DATA*

De deelconclusies van de drie afstudeeronderzoeken maken met betrekking tot de *legacy data* duidelijk dat de data bruikbaar zijn en belangrijke informatie bevat, maar het blijft belangrijk om kritisch te zijn. De data zijn namelijk vaak incompleet en niet altijd even kwalitatief. Dit betekent echter niet dat de data geen waarde hebben als informatiebron. Wanneer men met een degelijk onderzoeksvoorstel komt, kunnen *legacy data* wel degelijk als basis voor nieuwe kennis dienen. Uit de NAR 65 zijn relevante onderzoeksvragen geselecteerd (zie het begin van dit artikel) die met behulp van de drie onderzoeken in meer of mindere mate beantwoord kunnen worden. Uit de antwoorden blijkt dat de *legacy data* geresulteerd hebben in nieuwe kennis en dat bestaande stellingen opnieuw bevestigd konden worden. Elke vraag wordt hieronder per onderzoeksgebied in behandeling genomen.

1) Wanneer is Coriovallum gesticht, en waaruit blijkt dat of is dat te verklaren?

Uit het onderzoek naar het Zwarte Veldje blijkt dat de houtbouwfase in het gebied ruwweg aanvangt in de Augusteïsche periode (27 v.-14 n. Chr.). De eerste pottenbakkersovens stammen mogelijk ook uit deze periode. Waarschijnlijk werd pas vanaf ongeveer 100 n.Chr. gebruik gemaakt van steenbouw binnen het Zwarte Veldje. De site zal dus in of kort vóór de Augusteïsche periode zijn ontstaan.

Uit het onderzoek naar het westelijke grafveld blijkt dat de oudst gedateerde vondsten twee munten betreft die dateren uit de periodes

tussen 16 en 2 v.Chr. en tussen 16 v.Chr. en 22 n.Chr. De datering van veel andere vondsten beginnen rond het begin van de jaartelling. Het grafveld wordt daarna tot in de vierde eeuw gebruikt. De aanvang van dit grafveld wordt dus geschat in of kort vóór de periode 16 tot 2 v.Chr.

Het oostelijk grafveld lijkt pas vanaf de tweede helft van de eerste eeuw in gebruik te zijn genomen en bleef in gebruik, met onderbrekingen, tot het einde van de vierde eeuw. Hierdoor biedt het grafveld geen aanknopingspunten voor het bepalen van een stichtingsdatum van de nederzetting gezien de eerste vondsten aanzienlijk later zijn dan het ontstaan van de nederzetting.

2) Wat is de ruimtelijke uitleg en omvang van de *vicus*?

Het Zwarte Veldje ligt in de kern van de nederzetting, waardoor geen uitspraak gedaan kan worden over de begrenzing van Coriovallum. Inhoudelijk kan wel gesteld worden dat ook in het centrum een pottenbakkersindustrie aanwezig was. Houtbouw maakte na verloop van tijd plaats voor steenbouw en geeft een langdurige bewoning aan van de nederzetting.

Het westelijke grafveld is ongeveer een kilometer lang. De bevolking was in de tweede eeuw zodanig groot dat men tot een kilometer buiten de stad nog nieuwe graven aanlegde. Een deel van het westelijke grafveld is gelegen binnen de geschatte omvang van de nederzetting. Dit is te verklaren aan de hand van uitdijning van de nederzetting: voor de groeiende bevolking was meer ruimte nodig binnen de nederzetting, en om die ruimte te creëren moest het grafveld verder naar het westen uitgebreid worden.⁶⁶

Het oostelijke grafveld is op zijn langst 750 meter lang en strekt zich uit langs de Romeinse weg van de Caumerbeek tot wat tegenwoordig de Crutserveldweg is. Hierbij moet opgemerkt worden dat deze lengte enkel gebaseerd is op één

⁶⁶ Om een nauwkeurigere omvang van de nederzetting te bepalen zijn meer archeologische aanwijzingen nodig voor bewoning aan de oostzijde van de Geleenbeek.

graf dat driehonderd meter van de andere graven is aangetroffen. Als dit graf buiten het Romeinse grafveld lag, dan zou het grafveld slechts 450 meter lang zijn. De afstand tussen de oostelijke grens van het westelijke grafveld en de westelijke grens van het oostelijke grafveld beslaat ongeveer negenhonderd meter. Ervan uitgaande dat de grafvelden begonnen waar de nederzetting eindigde, is de omvang van Coriovallum dus in ieder geval minimaal zo'n negenhonderd meter breed geweest. De afstand tussen de beekdalen van de Caumerbeek en de Geleenbeek ligt tussen de 1050 en 1200 meter. Als de beekdalen een indicatie geven van de maximale omvang van de nederzetting, dan moet er dus gedacht worden aan een maximale omvang tussen de 1050 en 1200 meter.

3) Wat is er bekend over het verloop en de datering van de (eerste) wegen en hoe ontwikkelt het stratenpatroon zich in de loop van de Romeinse tijd in Coriovallum?

Uit het onderzoek naar de Romeinse weg op het Zwarte Veldje blijkt dat deze waarschijnlijk werd aangelegd rond het jaar 70 en mogelijk is onderhouden en gebruikt tot 120, zo blijkt uit de vondstdateringen. Hierbij moet opgemerkt worden dat deze weg een moeilijk te dateren structuur was zonder de profielen verder uit te werken; bovenstaande dateringen zijn dus zeer ruwe schattingen.

Ervan uitgaande dat het westelijke grafveld vanaf het begin af aan langs de Romeinse weg werd aangelegd, kan echter wel gesteld worden dat de weg even oud als, zo niet ouder dan dit westelijke grafveld zou zijn. De weg zou dan gedateerd kunnen worden vóór 2 v.Chr. Of destijds sprake is geweest van een verharde weg of onverhard pad, kan echter niet met zekerheid gesteld worden.

Tijdens het onderzoek naar het oostelijke

grafveld bleek dat de Romeinse weg vaker is aangetroffen in het grafveld dan eerder werd gedacht. Hierdoor kon de locatie van de Romeinse weg door het grafveld beter worden vastgesteld, zoals te zien op afbeelding 15. Een datering van de weg is niet achterhaald. Mocht de weg even oud of ouder zijn als het grafveld, dan kan een eventuele datering geschat worden vóór de tweede helft van de eerste eeuw.

4) Welke typen van gebouwen kunnen worden herkend in de *vicus*? En welke juist in de directe nabijheid van het badhuis? Wat zijn hun kenmerken, datering, ontwikkeling, functie en fasering? Hoe verhouden de gebouwen zich tot de lay-out van Coriovallum gelet op straten en grachten?

Veel is niet bekend over de functies van de bebouwing op het Zwarte Veldje. Eén structuur binnen het onderzoeksgebied was mogelijk een gebouw met latrines of stallen. De gebouwen met pottenbakkersovens werden vanzelfsprekend bewoond door ambachtslieden met een aandeel in de pottenbakkersindustrie. Het is niet ondenkbaar dat de *streifenhäuser* ook gewoonweg als woonhuizen gebruikt werden, al dan niet met werkplaats of winkel. Kelders reflecteren mogelijk een behoefte aan relatief koele ruimte voor conserveringsdoeleinden van bederfbare goederen, of ze zijn een uiting van de vraag naar extra opslagruimte van waren. *Porticus* (zuilengalerijen) aan beide zijden van de weg zouden een uitkomst bieden voor handelaren die hun waren aan de kant van de weg hoopten te verkopen, in de buurt van het badhuis. De vindplaats kan aan de hand van het onderzoek onderverdeeld worden in twee fases. Vanaf de Augusteïsche periode (27 v.Chr. - 14 n.Chr.) een houtbouwfase tot 100 en tot ongeveer 120 een steenbouwfase. Een derde fase loopt van 120 tot hoogstens 400.⁶⁷

67 Tijdens de onderzoeken naar het westelijke en oostelijke grafveld zijn geen sporen van bebouwing aangetroffen op het grafveld. Daarom is het op basis van deze twee onderzoeken niet mogelijk om deze onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden

5) Valt er iets te zeggen over de relatie tussen de nabijgelegen gebouwen en het badhuis gelet op functie, datering, bouwwijze, oriëntatie, etc.?

Uit het onderzoek naar het Zwarte Veldje blijkt een bijna onvermijdelijke continuïteit van de structuren op het Zwarte Veldje en de structuren van het ‘Thermenterrein’. De Romeinse weg in dit onderzoeksgebied is met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid verbonden aan de Romeinse weg ten noorden van het badhuis. Op de hoek van het badhuis heeft een aanzienlijk gebouw gestaan, mogelijk een *mansio*, waarvan de muurstructuur in één lijn verbonden is geweest met de westelijke bebouwing van het Zwarte Veldje. Gezien de belangrijke ontmoetingsplaats die het badhuis was, is het waarschijnlijk dat de weg redelijk veel verkeer moet hebben gekend. Dit heeft mogelijk handelaren aangetrokken die hun waren hoopten te verkopen aan de kant van de weg.⁶⁸

6) Wat valt er in algemene zin te zeggen over de ambachtelijke activiteiten in de *vicus* m.b.t. schaal, de mate van specialisatie, de aardewerk-, metaal- en baksteenproductie en eventuele artisanale activiteiten (leer of bot)?

De hoeveelheid vondstmateriaal van het Zwarte Veldje was vele malen groter dan voorzien en de dataset van vondsten heeft eerst een herstructurering nodig voordat er ook maar analyses uitgevoerd kunnen worden om deze onderzoeksvraag te beantwoorden. Dit herstructureren ging ver voorbij de grenzen van haalbaarheid met betrekking tot de onderzoekstermijn. Daarom bleef deze vraag in dit onderzoek onbeantwoord, echter is een antwoord wel op zijn minst deels mogelijk met vervolgonderzoek. Tot die tijd kan in ieder geval gesteld worden dat de pottenbakkersovens een direct bewijs zijn van de pottenbakkersindustrie binnen het onderzoeksgebied.

In het westelijke grafveld is aardewerk van lo-

kaal gewonnen klei aangetroffen. De aanwezigheid van Heerlense waar wijst op productie in Coriovallum zelf. Andere vondsten zijn waarschijnlijk geïmporteerd in Coriovallum.

Voor het onderzoek naar het oostelijke grafveld geldt dat, net zoals in het westelijke grafveld, lokaal geproduceerd aardewerk is aangetroffen in de graven. Verder zijn de aangetroffen askisten geproduceerd van lokaal gewonnen zandsteen.

7) In hoeverre zijn de grafvelden bekend en wat weten we over eventuele grafrituelen, rijkdom, variatie en demografie?

In het westelijke grafveld zijn alleen reguliere graven aangetroffen. Er zijn geen monumentale grafstenen of stenen grafkisten aangetroffen. De aanwezige vondsten duiden ook niet op een bijzonder hoge sociaal-economische status van de begraven individuen. Waarschijnlijk is het westelijke grafveld gebruikt als een grafveld voor de doorsnee bewoner van Coriovallum. De meeste bijgaven zijn aardewerk, dat kon worden gelinkt aan voedingsmiddelen. Deze link kan twee verklaringen hebben. Ten eerste was het gebruikelijk in de Romeinse tijd om drank en voedsel aan de doden mee te geven, omdat men in de overtuiging leefde dat de doden dezelfde behoeften als de levenden hadden. Het meegeven van servies duidt daarom op een geloof in leven na de dood. De bijgaven zijn dus bedoeld om de doden te voorzien van benodigdheden in het hiernamaals. Ten tweede bestaat de mogelijkheid dat het aardewerk gebruikt is als servies bij een rituele dodenmaaltijd. Het aardewerk zou dan na het nuttigen van de maaltijd in het graf gezet zijn. Het aardewerk werd ritueel begraven en niet meer gebruikt in het dagelijks leven. Een derde mogelijkheid bestaat uit de combinatie van de twee voorgaande verklaringen. Het aardewerk

68 Tijdens de onderzoeken naar het westelijke en oostelijke grafveld zijn geen sporen van bebouwing aangetroffen op het grafveld. Daarom is het op basis van deze twee onderzoeken niet mogelijk om deze onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden.

werd aan de doden meegegeven zodat de doden en de nabestaanden samen nog een laatste keer een maaltijd konden delen. Na de dodenmaaltijd behielden de doden hun bijgiften voor het hiernamaals.⁶⁹

Uit het onderzoek naar het oostelijk grafveld blijkt dat het vaak moeilijk is om goed te bepalen of en hoe grafrituelen hebben plaatsgevonden. Dit is te wijten aan de slechte documentatie van de grondsporen, want vaak zijn enkel de vondsten genoteerd. Onder de gedocumenteerde vondsten vallen wel enkele objecten die waarschijnlijk voor ceremoniële doeleinden zijn gebruikt. Zoals het *unguentarium*, een soort glazen flesje met lange nek, dat mogelijk gebruikt kan zijn als een 'tranenvanger' voor de familieleden, of als zalfflesje. Ook is een bronzen badpannetje aangetroffen dat kan zijn gebruikt om het lichaam van de overledene te wassen. De meeste graven in het oostelijke grafveld bevatten slechts enkele stukken aardewerk. Deze kunnen als reguliere Romeinse graven geïnterpreteerd worden, al lijken de grafgiften wel te variëren door de eeuwen heen. Het is duidelijk uit de grondsporen en vondstomstandigheden dat verschillende wijzen van begraving zijn toegepast op het grafveld.

Bij de individuele graven was te achterhalen dat de crematieresten na de verbranding zijn verzameld, onder andere door zeven of *bone-picking*, en op een andere locatie op het grafveld zijn begraven. Sommige crematieresten zijn verpakt in urnen of juist niet, en weer andere crematieresten zijn in de monumentale askisten gedeponneerd. Eén individu is mogelijk geïnhumeerd in tegenstelling tot de gebruikelijke crematie. De begravingskeuze kan verklaard worden door onder meer afkomst of geloofsovertuiging van de overleden persoon. De datering van grafgiften tussen 340 en 400 in

combinatie met een keuze voor inhumatie biedt de mogelijkheid tot interpretatie van het graf als vroegchristelijk.

De monumentale graven van het oostelijke grafveld zijn doorgaans beter gedocumenteerd en daardoor is het ook beter te achterhalen hoe de grafceremonieën voorgesteld moeten worden. De brandplaats (*ustrinum*) waar de crematies plaatsvonden is namelijk direct naast de askisten aangetroffen. Hier zijn ook enkele bijhorende vondsten aangetroffen, zoals wierrookkelkjes en olielampjes, die mogelijk tijdens de grafceremonieën gebruikt zijn. Twee van de askistgraven bevatten voornamelijk glasvondsten. De twee andere askisten bevatten naast glasvondsten ook andere uiterst kostbare grafgiften, zoals barnsteen, goud, brons en een schildpaddenkistje. In Coriovallum komen graven met zulke kostbare grafgiften alleen voor in het oostelijke grafveld en representeren enkele van de meest prestigieuze graven gevonden in Nederland. Het toont aan dat Coriovallum enkele zeer welvarende inwoners had met goede sociaal-economische status. Over de overige demografie van het oostelijke grafveld kan weinig met zekerheid vastgesteld worden. Het is onduidelijk hoeveel graven zijn aangetroffen en vaak is het ook onduidelijk waar ze precies zijn aangetroffen.⁷⁰

6. ALGEMENE CONCLUSIE

De antwoorden op de verschillende onderzoeksvragen bieden perspectieven die samen de hoofdvraag 'Hoe kan met het uitwerken van oude opgravingen het beeld van Coriovallum aangepast en aangevuld worden?' beantwoorden. De onderzoeken vormen een aanvulling op, dan wel bevestiging van, de conclusies zoals die getrokken zijn door het onderzoeksteam van de NAR 65. *Legacy data* kunnen hiervoor

69 Koster, 'De functie en betekenis van de bijgiften in het grafritueel', 40; De Groot, *Resultaten van de opgraving van een Romeins tumulusgraf in Bochtoltz*, 57-58.

70 Binnen het onderzoeksgebied van het Zwarte Veldje zijn geen graven aangetroffen. Zodoende kan deze onderzoeksvraag niet beantwoord worden op basis van dit onderzoek.

een waardevolle bron zijn. De inzet van bachelorstudenten kan een efficiënt middel zijn om dergelijke onderzoeken effectief uit te voeren. De kennis over Coriovallum is dankzij de onderzoeken aangevuld, maar dat wil niet zeggen dat de verwezenlijking van de onderzoeken maar weinig inspanning behoeft. De inventarisatie van de grote hoeveelheden *legacy data* bewezen het tegendeel. De *legacy data* van de grafvelden gaven bijvoorbeeld vaak weinig opheldering over waar de graven precies geplaatst moesten worden in het veld. Door de gebrekkige documentatie was het erg lastig en soms onmogelijk om graven ruimtelijk te plaatsen. Hierdoor is het vrijwel onmogelijk om definitieve uitspraken over de grafvelden als geheel te doen als het bijvoorbeeld gaat om de omvang. Het was wel mogelijk om hiervan een indicatie te geven. Ook bij het Zwarte Veldje bleek de interpretatie en verwerking van de *legacy data* een uitdaging met betrekking tot de verwerking tot bruikbare gegevens. Daarbij moet opgemerkt worden dat deze moeilijkheden zich hoe dan ook hadden voorgedaan; de inzet van bachelorstudenten heeft in dit opzicht geen negatieve impact gehad. In tegendeel, de inzet van studenten is een kosteneffectieve oplossing geweest voor het uitvoeren van onderzoeken die anders 'op de plank' waren blijven liggen. Daarom kan geconstateerd worden dat de onderzoeken hebben geresulteerd in drie succesvolle eindproducten die de huidige kennisstand van Coriovallum aangevuld hebben. De inspanning van de studenten werd beloond doordat de onderzoeken duidelijk maakten dat er veel mogelijk is met *legacy data*.

7. AANBEVELINGEN VERVOLGONDERZOEK EN DANKWOORD

Aan alle bedrijven, gemeenten, provincies en andere instellingen die nog niet nader onderzochte *legacy data* hebben liggen, willen wij, als inmiddels afgestudeerde archeologiestudenten, het volgende meegeven: zet studenten aan het werk! Studenten zijn tot veel in staat en hebben

ook een afstudeeronderzoek nodig. Wat zij in ruil voor het uitzoeken en uitwerken van de *legacy data* nodig hebben is goede begeleiding en redelijk depotbeheer. Onze scripties hadden wij niet tot een goed einde kunnen brengen zonder de ijzersterke begeleiding van Karen Jeneson en al haar kennis over haar vakgebied. De hulp van depotbeheerder Sigrid Boemaars was onmisbaar in de zoektocht naar vondsten afkomstig van de grafvelden.

BIBLIOGRAFIE

- Beckers, P. *Dwars door Coriovallum. Opgravingen van het Zwarte Veldje*. (Deventer 2024, Bachelorscriptie Hogeschool Saxion).
- Brand, T. *Begraven langs de Via Belgica. Een onderzoek naar het westelijke Romeinse grafveld van Heerlen*. (Deventer 2024, Bachelorscriptie Hogeschool Saxion).
- Bruin, J. de, 'Een voorname dame uit Heerlen', <https://www.rmo.nl/tentoonstellingen/web-exposities/een-voornamen-dame-uit-heerlen/>, geraadpleegd op 3 mei 2024.
- Dreesen, R. J. M., *Natural stone* (Gent 2020), appendix XVI bij: K. Jeneson en W.K. Vos red., *Roman bathing in Coriovallum. The thermae of Heerlen revisited* (Amersfoort 2020, Nederlandse Archeologische Rapporten 65).
- Feijst, L.M.B. van der en E. Blom, 'Archeologisch kader', in: E. Blom en J. van der Leije red., *Een ongekend rijke dood. Het Romeinse grafveld aan de Baalsestraat te Bemmelen. Archeologisch onderzoek in het tracé van de ViA15* (Enschede 2024, Archol Rapport 590/ADC Rapport 5440), 37-41.
- Gielen, J.K., Romeinse weg- en grafvondsten aan de Valkenburgerweg te Heerlen op 2 en 3 september 1964, in: *Het Land van Herle 14de jaargang, aflevering 5* (Heerlen 1964) 101-103.
- Gielen, J. 'Romeinse vondsten aan de Voskuilenweg te Heerlen', in: *Het Land van Herle* (1967) 37-40.
- Gielen, J.K., 'Recente Romeinse vondsten in Heerlen', in: *Het Land van Herle, 28e jaargang, aflevering 3* (1978) 80-81.
- Groot, T. de, *Resultaten van de opgraving van een Romeins tumulusgravin Bocholtz (gem. Simpelveld)* (Amersfoort 2006 Rapportage Archeologische Monumentenzorg 127).
- Habets, J., 'Heerlen', in: *Publications de la Société historique et archéologique dans le Duché de Limbourg* 18 (1881) 152-159.

- Heijden, P. van der, 'Romeinse wegenbouw en bronnen van onderzoek', in: P. van der Heijden red., *Romeinse wegen in Nederland* (Utrecht 2016) 9-19.
- Henrichs, F. *Begraven in Coriovallum. Een onderzoek naar het Romeinse oostelijke grafveld van Heerlen*. (Deventer 2024, Bachelorscriptie Hogeschool Saxion).
- Hommerich, L. van, 'Het vraagstuk Coriovallum', in: *Publications de la Société historique et archéologique dans le Duché de Limbourg* (1949) 275-293.
- Hommerich, L. van, 'Historische Chroniek', in: *Het Land van Herle*, 13e jaargang, aflevering 4 (1963) 105-107.
- Hommerich, L. van, 'Romeins brandgraf aan de Valkenburgerweg te Heerlen', in: *Het Land van Herle*, 15e jaargang, aflevering 2/3 (Heerlen 1965) 73-74.
- Jamar, J.T.J., 'Aankoop Romeinse collectie van de Katakombenstichting', in: *Het Land van Herle*, 27^e jaargang, aflevering 2 (Heerlen 1977) 49-50.
- Jamar, J.T.J., 'De Romeinse bewoning op het Zwarte Veldje' in: J.T.J. Jamar, H.J. Eggen, en J.K. Gielen, *Zwarte Veldje: Beeld van een opgraving* (Heerlen 1987) 1-16.
- Jeneson, K., *Exploring the Roman villa World between Tongres and Cologne: A landscape archaeological approach* (Amsterdam 2013, dissertatie Vrije Universiteit Amsterdam).
- Jeneson, K. en W.K. Vos red., *Roman bathing in Coriovallum. The thermae of Heerlen revisited* (Amersfoort 2020, Nederlandse Archeologische Rapporten 65).
- Jeneson, K. 'Introduction', in: K. Jeneson en W.K. Vos red., *Roman bathing in Coriovallum: The thermae of Heerlen revisited* (Amersfoort 2020, Nederlandse Archeologische Rapporten 65) 11-26.
- Jeneson, K. en Vos, W., 'Synthesis. The public bathhouse of Coriovallum', in: K. Jeneson en W. Vos, *Roman bathing in Coriovallum: The thermae of Heerlen revisited*, (Amersfoort 2020) 189-199
- Jeneson, K., W. Vos en G. White, 'Reconstructing the history of the public baths of Coriovallum', in: K. Jeneson en W.K. Vos red., *Roman bathing in Coriovallum: The thermae of Heerlen revisited* (Amersfoort 2020, Nederlandse Archeologische Rapporten 65) 161-187.
- Kerckhove, J. van en G.L. Boreel, A characterization of the pottery production in Heerlen (Limburg, the Netherlands): fabric analysis and typo-chronology, in: B. Liesen en J. Markus red., *Römische Keramik in Niedergermanien. Produktion – Handel – Gebrauch* (Goch 2015, Xantener Berichte Band 27), 241-285.
- Kerckhove, J. van, *Aardewerk uit de Romeinse tijd: werkmap* (PowerPoint PASTA Romeins aardewerk cursus) (Zutphen 2018).
- Kerckhove, J. van, *Het Romeinse aardewerk van het Heerlense Thermenterrein (vicus Coriovallum)* (Zutphen 2019), appendix VIII bij: K. Jeneson en W.K. Vos red., *Roman bathing in Coriovallum. The thermae of Heerlen revisited* (Amersfoort 2020, Nederlandse Archeologische Rapporten 65).
- KIA Community, *Oud-stadsarchivaris Jo Jamar overleden*, <https://kiacommunity.nl/thoughts/7161>, geraadpleegd op 22 september 2025.
- Koster, A., 'De functie en betekenis van de bijgiften in het grafritueel', in: A. Koster red., *Bij elkaar begraven. Een ommuurd grafcomplex uit de Romeinse tijd in Maastricht* (Amersfoort 2021 Rapportage Archeologische Monumentenzorg 264) 39-54.
- 'Licht in de ligging van Castellum', in: *Limburgs Dagblad* 10 oktober (1941).
- 'De opgravingen in een nieuw stadion', in: *Limburgs Dagblad* 2 juli (1941).
- 'Resten ontdekt van de weg Heerlen Xanten', in: *Limburgs Dagblad* 17 augustus (1963).
- 'Fundamenten van groot Romeins gebouw bloot gegraven', in: *Limburgs Dagblad* 22 augustus (1963).
- 'Archeologisch onderzoek in centrum van Heerlen' in: *Limburgs Dagblad* 31 december (1983).
- 'Limburgsch Nieuws', in: *Limburger Koerier* 26 januari (1889).
- 'Inleiding', in: *De Maasgouw*, 1ste jaargang, nummer 15 (1879) 1.
- 'Aanwinsten voor het museum', *De Maasgouw*, 45^e jaargang, aflevering September-October (1925) 60.
- Minis, J. en S. Schorn, *Lateinische Inschriften vom Thermengelände in Heerlen*, (Maastricht en Leuven 2019), appendix XIX bij: K. Jeneson en W.K. Vos red., *Roman bathing in Coriovallum. The thermae of Heerlen revisited* (Amersfoort 2020, Nederlandse Archeologische Rapporten 65).
- Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, *Europees Verdrag inzake de bescherming van het archeologisch erfgoed (herzien)*, Valletta, 16-01-1992, <https://wetten.overheid.nl/BWBV0002031/2007-12-12#VertalingNL>, geraadpleegd op 23 september 2025.
- Moor, J.J.W. de, 'Physical geography and the water supply to the baths', in: K. Jeneson en W.K. Vos red., *Roman bathing in Coriovallum. The thermae of Heerlen revisited* (Amersfoort 2020, Nederlandse Archeologische Rapporten 65), 125-127.
- Peters, P., 'Romeinse vondsten te Heerlen Coriovallum. Vier zandstenen Aschkisten', in: *De Maasgouw* (40^e jaargang 1920) 51-57.
- Peters, P., 'Romeinse grafvondsten te Heerlen', in: *De Maasgouw* (51^e jaargang, aflevering 3 1931), 30-31.
- Peters, P., 'Romeinse en andere vondsten te Heerlen', in: *De Maasgouw* (54^e jaargang, aflevering 2 1934) 19-22.
- Peterse, K., 'Construction history and reconstruction',

- in: K. Jeneson en W.K. Vos red., *Roman bathing in Coriovallum: The thermae of Heerlen revisited* (Amersfoort 2020, Nederlandse Archeologische Rapporten 65) 51-83.
- Rijkshet, *Peters, Piet (conservator en archivaris)*, <https://www.rijkshet.nl/cultureel-erfgoed/peters-piet-conservator-en-archivaris>, geraadpleegd op 7 juni 2024.
- Rijksmuseum van Oudheden, *Grafsteen van een echtpaar*, <https://www.rmo.nl/collectie/topstukken/grafsteen-van-een-echtpaar/>, geraadpleegd op 4 mei 2024.
- Roymans, N. en L. Verniers, 'Glass La Tène Bracelets in the Lower Rhine Region. Typology, Chronology and social Interpretation', in: J.K. Koch en K. F. Rittershofer red., *Germania Anzeiger der Römisch – Germanischen Kommission der Deutschen Archäologischen Instituts* 88 (Frankfurt 2013) 195-219.
- Sommaini, F., in prep.: Big buildings of Coriovallum.
- Tichelman, G., *Romeinse tijd in Limburg. Een actuele kennisstand van de Romeinse tijd in Limburg aan de hand van archeologisch onderzoek tussen 2007 en 2013*. (Maastricht 2016).
- Versteeg, A., *De aanwezigheid van vrouwen binnen de Romeins-militaire gemeenschappen in West-Nederland tussen de eerste en derde eeuw n. Chr.*, (Leiden 2016, bachelorscriptie Universiteit Leiden).
- Vos, W. K., Van der Linden, E., en Voormolen, B., *Romeinen op De Woerd: Reconstructie van een woonwijk op grond van een vergeten opgraving in Valkenburg (ZH)* (Leiden 2012).
- Vos, W.K., *Onderzoekskader uitwerking Heerlen – Thermenterrein (Context Coriovallum)* (Oosterbeek 2016), appendix I bij: K. Jeneson en W.K. Vos red., *Roman bathing in Coriovallum. The thermae of Heerlen revisited*, (Amersfoort 2020, Nederlandse Archeologische Rapporten 65).
- Vos, W.K., *Sporen en structuren ROB-opgraving. Heerlen Thermenterrein* (Oosterbeek 2017), appendix VII bij: K. Jeneson en W.K. Vos red., *Roman bathing in Coriovallum. The thermae of Heerlen revisited*, (Amersfoort 2020, Nederlandse Archeologische Rapporten 65).
- Verhart, L.B.M., 'History of the 1940-1948 excavation', in: K. Jeneson en W.K. Vos red., *Roman bathing in Coriovallum: The thermae of Heerlen revisited* (Amersfoort 2020, Nederlandse Archeologische Rapporten 65) 27-44.

ABSTRACT

Old excavations, new discoveries

Research into the usability of legacy data for new insights into settlement and burial practices in Coriovallum

In February 2024, three students of archaeology began their bachelor's theses on three separate sites in Heerlen, which was known as Coriovallum in the Roman period. Their research is based on so-called legacy data: data from excavations that have not yet been fully elaborated. The three sites were: *het Zwarte Veldje*, *het Westelijke grafveld* and *het Oostelijk Grafveld*.

Het Zwarte Veldje was a plot of land in the centre of Heerlen, excavated in several phases throughout the twentieth century. During these excavations, pottery kilns and wall foundations were uncovered. The legacy data of this site consisted of the documentation of these excavations and several other observations.

Het Westelijke Grafveld was a burial site, not discovered through archaeological excavation, but incidentally found as graves during the construction of houses along the *Valkenburgerweg*. The quality of the legacy data varies from good to bad. In general, it can be stated that this was a burial site for commoners.

The graves of another burial site, *het Oostelijke grafveld*, were also accidentally encountered. The documentation of this burial ground can be qualified in a wide range. Some graves were unremarkable, but four contained valuable items, including glass, gold, and bronze.

This article's goal is to show what can be achieved with legacy data, in this case, for Roman Heerlen. Although not all the data used was beneficial, still, new information was obtained. This means that the knowledge of Coriovallum could be complemented and confirmed.